

A NEMZETÁLLAM TÖRTÉNELMI ÉS IMAGINÁRIUS ALTERNATÍVÁINAK ELTŰNÉSE

– A kései Mészöly-próza és a kortárs irodalom* –

MELHARDT GERGŐ

Pécsi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola
doktorandusz

Petőfi Irodalmi Múzeum, Digitális Irodalmi Akadémia
szerkesztő

melhardt.gergo@gmail.com

ORCID 0009 0006 7068 506X

SZEMES BOTOND

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet
tudományos segédmunkatárs

szemes.botond@abtk.hu

ORCID 0000 0002 0637 6776

The Disappearance of the Historical and Imaginary Alternatives of the Nation-State
– The Late Prose of Miklós Mészöly and Contemporary Hungarian Fiction –

The paper approaches the last forty-fifty years of Hungarian prose from a politico-historical and narratological point of view, combining (1) readings of individual pieces of fiction, (2) interpretations of long-term processes in literary production and (3) computerized readings using methods of Digital Humanities on a corpus of 46 volumes. As a starting point the authors identify the so-called 'Pannonian prose' of Miklós Mészöly in a context of intellectual history regarding the discourse on the notion of Central (or Eastern) Europe in the 1980–90s. The paper then follows the trace of this highly influential Mészöly corpus first in the most canonised works of fiction between the 1980s and 2010, then in the most acclaimed novels and short story collections between 2010 and 2020. Style changes convey shifts in social, political and historical notions of the works, which are thus also interpreted as a slow process: from Central (Eastern) European regional thought to questions of national history and identity, then to family history and identity, later to the life and problems of individual persons. After showing how this process went on in recent Hungarian literature, the paper tries to answer why it happened, drawing some cautious conclusions on the dialectics of inclusiveness—closedness and Western cultural and political influences on Hungarian culture.

Keywords: Digital Humanities, literary production, computerized readings, Central (or Eastern) Europe, national history, national identity, Miklós Mészöly

* Elhangzott 2022. december 5-én a *Mészöly-interpretációk 5. Mészöly Miklós és a kortárs irodalom* című konferencián. A szerzők köszönettel tartoznak Radnai Dánielnek és Szolláth Dávidnak a kéziratához fűzött észrevételeikért.

„Új kötetemen magam is, és még jópáran az olvasóim, kritikusaim közül, azért lepódtünk meg, mert évtizedeken keresztül úgy könyveltek el, mint akinek művészete távol áll nemcsak Közép-Európától, de a magyar valóságtól is, vagy durvábban fogalmazva: nyugati burzsoá eszmék kolportálója vagyok. Ezért volt érdekes számomra is, hogy amikor áttekintettem írásaim egy részét francia kiadóm számára a *Volt egyszer egy Közép-Európa* című kötethez, rájöttem, hogy legtöbb írásomat furcsa, számomra is ismeretlen kohézió fogja össze.”
(MÉSZÖLY Miklós)¹

1. Bevezetés

Vegyük az alábbi három idézetet, három kitűnő magyar regényből:

Az egykori csodálatosságok egyszerűen humusszá lettek. A fülledt, párás melegben asztmásan lélegzett. Az ezredesnek köze volt ehhez a humuszhoz. Itt most nem délibáb játszott vele, mint a jázsági pusztán, itt közelebb estek az egykori gyönyörök és sebesülések, a nagy habzsolás hadjáratai. Az ifjúság. Mint mikor egy haszontalanságokban tobzódó vitrin ömleszt ki magából a maga választékos múltját. Akár egy egész gyűjtemény Európa. [...] Kaszinói estély, ahol Katzer dzsidás hadnagy beleütközik a tánckörben Beszedits ügyvédbe, szóváltás, és az ügyvéd halott. Agyonzúfolt vitrin. Szerelem szótára és kalauza, legyezönyelv rejtelmek és asztali ínycségek. Lepkével körülszállongott virág-levélpapír, és csak adná Isten, hogy ez a koronázási év behegessze a múlt év okozta sebeket. Az Izlandiába érkezett királyasszony mindenestre derülten vágatott tovább a parányi balesettel végződő első vadászatán, ahol lecsúszott a lováról.

(Mészöly Miklós: *Sutting ezredes tündöklése*)²

Gyermekség az ilyen, gyermek az ilyen ország, az mindmáig, mert álmait nem képes nappalaival egybeboronálni, múltját jelenével, nem talál átjárást a vere-segeiből a győzelmeibe és fordítva. Duzzog is, miként a gyermek. Édesapám későbbben nádorként igyekezett volna fölszámolni ezt a kétarcúságot, vert volna hidat, de nem volt part, nem hittek benne se a magyarjai, se királya, rágal-makkal és kegyekkel való elhalmozása megcsökkenté az iránta való bizalmat. Nem véletlen, hogy az a hallatlan dolog történt, hogy nem ő, a hivatalban lévő nádor, hanem Pálffy intézte a békekötést Rákóczi-val. Na mindegy. Édesapám nem

¹ FILIPPINYI Éva, „Beszélgetés Közép-Európáról: Konrád Györggyel és Mészöly Miklóssal”, *Vigilia* 54, 11. sz. (1989): 858–863, 859.

² MÉSZÖLY Miklós, „Sutting ezredes tündöklése”, in MÉSZÖLY Miklós, *Sutting ezredes tündöklése*, Mészöly Miklós művei, 5–40 (Pécs–Pozsony: Jelenkor Kiadó–Kalligram Kiadó, 2003), 34–35.

sértődött meg, némi melankólia vett rajta erőt, meg a köszvény. Tevékenysége homlokterébe a család került. Ami bizony a személyes boldogulást jelentette. Ami tovább csökkentette a személyes hitelét. De ne szaladjunk ennyire előre.
(Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*)³

Kisimítom a csokoládépapírt. A vékony alumíniumfóliát hívjuk így. Csomagban kaptuk Kanadából. Két tábla csokit meg egy Johnson & Johnson hintőport szép bádogdobozban. Anyám a vitrinbe tette őket. A csokit tilos megenni. A hintőpor meg olyan szép. Eleinte rimázkodunk, hogy az egyik csokit együk meg. [...] Ritkán látunk csokit. Ha mégis, akkor megosztozunk rajta a nővéremmel. De csal. Mindig ő osztja el, mert ő a nagyobb. A kezéből szabad csak harapnom. És annyit, amennyit enged.

»A fele az enyém, nem?«, kérdem.

»Ennyi a fele«, mondja. És az ujját ott tartja, ameddig haraphatok. Tudom, hogy becsapott. Nem a felénél van az uja. Dühömben az ujjába harapok. Érzem a vér ízét a számban. Szerencsére a csokiból is sikerült kiharapnom. Eلسzaladok.

(Borbély Szilárd: *Nincstelének*)⁴

A három szöveg majdnem szabályos időközönként, tizenhárom-tizennégy év különbséggel jelent meg: Mészöly Miklós *Sutting ezredes tündöklése* című elbeszélése az azonos című kötetben 1986-ban, Esterházy Péter *Harmonia caelestise* 2000-ben, Borbély Szilárd regénye, a *Nincstelének* 2013-ban.

A *Sutting ezredes* tündöklése idézett szakaszában poétikus-metaforikus nyelvvel találkozunk, amelyben az elvont kategóriák és a konkrét, az elbeszélés világát leíró metonimikus elemek egymással felcserélhetők: a „csalódottságból” „humusz” lesz, a „haszontalanságok” – termékeny képzavarral – egyben a „választékos múlt” elemei, amelyek együttesen a röviden felsorolt tragikus események megfelelői és így tovább. A szakasz fő metaforája, a „vitrin” pedig egyszerre vonatkozik Európára, azon belül is az ezredes közép-kelet-európai (élet)úttjára és a térséget összekötő történelmi múltra. (Gondoljunk Mészöly összegyűjtött novellái 1989-es kiadásának címére, amelyben ez az elbeszélés is helyet kapott, és amely az elvont, mesei regiszter mellett éppen a múltidejűséget és a regionalitást mutatja fel: *Volt egyszer egy Közép-Európa.*) Nemcsak az absztrakt és a konkrét elemek, hanem a különböző népek is gondtalanul keverednek egymással: a németes Katzer dzsidás a szláv hangzású Beszeditscsel és az Izlandiára érkező Erzsébet királykisasszonnyal, no meg nevében az angol *shoo-*

³ ESTERHÁZY Péter, *Harmonia caelestis* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2000), 59.

⁴ BORBÉLY Szilárd, *Nincstelének: Már elment a Mesijás?* (Budapest–Pozsony: Kalligram Kiadó, 2013), 294–295.

tingot ('lövöldözés' vagy 'hullócsillag'⁵) magában rejtő *Suttinggal* – még ha ezek az alakok és események többnyire 19. századi naplókából és női olvasóközönségnek szánt lapokból kerültek is az elbeszélésbe.⁶

A *Harmonia caelestis*ben az Esterházy tulajdonnév szintén játékba hozza a történelmi és térségi szempontokat, ám inkább a történelmi Magyarországra és a nemzetre korlátozva. A múlt és jelen „egybeboronálhatósága”, ahogy az idézetben is látható, problematikusnak mutatkozik; a humusz, a föld nem közvetíti magától értetődően a régió közös történetét. Ennek hatására az egykori rokonéhoz hasonlóan az elbeszélő tevékenységének „homlokterébe a család került”, ami, mint látjuk, tovább szűkíthető és a személyes szférába is átfordítható. „De ne szaladjunk ennyit előre” – szólítja meg az olvasót, és világít rá a szöveg megalkotottságára az idézet utolsó mondata, amely egyúttal el is távolítja a narrátor nézőpontját a történet jelen idejétől (ami a kései Mészöly-prózától sem idegen eljárás, gondoljunk például a *Család-áradás* kiszólására: „A névtelen krónikás is zavarban van.”⁷)

Nem megfogadva ezt a felszólítást és lóugrásban előreszaladva a magyar irodalomtörténetben, azt látjuk, hogy Borbély Szilárd regényében az Esterházynál csak lehetőségként felvetett személyesség uralkodik. A *Nincstelenek* ugyanis kizárólag a történet szereplőjének gyereknézőpontját és jóval konkrétabb prózanyelvet hoz létre. A Borbély-regény egyik legnagyobb értéke poétikájának sajátos működése, amelyben például a korábbi idézetekben is látott metaforák és reflexiók (gyerekség, vitrin, apa, anya, előreszaladás) nagyon is konkrét jelentésben szerepelnek az egyszerű tómondatokban, amelyek hatását éppen elbeszélői tudathoz kötöttségük és dísztelenségük adja. Míg az Esterházy-idézetet megelőző oldalon még a falusi életképek felsorolása („Édesapám az úton libát terel [az én édesapám úton libát sose terelt], az árokban füvet szed [árokban füvet nem szedett], a kerítésre köcsögöt tesz [köcsögöt nem]”) a történelemre tett utalással záródik („és legnagyobb dologidőben félkegyelműként lézeng a faluban a történelem”), addig a *Nincstelenek* narrációja a hasonló események felsorolásakor ilyen absztrakciót nem enged meg.

A három regény közötti szemléletbeli, stiláris és elbeszéléstechnikai különbségeket reprezentatívnak tekintjük az elmúlt negyven-ötven év magyar prózairodalmának történetére nézve.

⁵ KEMÉNY Gábor, „Nyelvi képek gyakorisága, típusai és funkciója egy mai magyar szépprózai antológiában”, in KEMÉNY, *Képekbe menekülő élet: Krúdy Gyula képköltéséről és a nyelvi kép stilisztikájáról* (Budapest: Balassi Kiadó, 1993), 183–249, 222.

⁶ GYŐRI Orsolya, „Mészöly Miklós *Sutting ezredes tündöklése* című beszélyének szövegköziségéről”, *Irodalomtörténet* 89, 4. sz. (2008): 593–609, 606.

⁷ MÉSZÖLY Miklós, *Családáradás: beszély*, Mészöly Miklós művei (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2008), 126.

2. A Közép-Európa-diskurzus és a pannon próza

Történeti áttekintésünk kiindulópontja Mészöly Miklós kései prózája, azon belül a „pannon prózának” nevezett korpusz. Ez a szövegcsoport nagy hatást gyakorolt az ezredforduló magyar irodalmára, és fontos részét képezte a korszak gondolkodás-történetének is; ma a Mészöly-filológia egyik kitüntetett területe. Ezen a kategórián keresztül egyaránt lehetőség nyílik poétikai, eszmetörténeti és ideológiakritikai megközelítésekre, ami kellőképpen összetett szemléletet kínál az alábbi történeti elemzésekhez és rövid interpretációkhoz is. Ezért részesítjük előnyben a pannon próza megjelölést annak ellenére, hogy, mint azt Szolláth Dávid is kimutatta,⁸ nehezen határozható meg, mely művek és milyen kritériumok alapján sorolhatók e kategória alá.

A nehézségek ellenére az alábbiakban kísérletet teszünk a terminus leírására. A pannon próza mindenekelőtt arra az országhatárokon túlnyúló regionális szemléletre irányítja a figyelmet, amely akkor is formálja a szövegvilág létrejöttét, amikor egyetlen város vagy térség szolgál a cselekmény helyszínéül. A „pannon” megjelölés nem írja körül szigorúan a régió határait, azaz nemcsak a Dunántúlra vonatkozhat,⁹ hanem egy nagyobb térségre is, amely a földrajzi kapcsolatok mellett a hasonló történeti fejlődésének köszönhetően is egységként kezelhető. A dolgozatban többnyire szinonimaként használt „Közép-” vagy „Kelet-Európa” szavak geográfiai értelemben a következő jelentéseket vehetik fel (változó összetételben): (1) a mai Szlovákia, Csehország, Magyarország, Ausztria, Románia és Lengyelország, az egykori Jugoszlávia: azaz nagyjából a valaha volt Habsburg birodalom területe, az évezrednyire visszanyúló német befolyás perifériás területe és (2) a három balti állam vagy nem római katolikus területek: (3.1) a Balkán (Bulgáriával), Törökország, vagy (3.2) a mai Belarusz és Ukrajna (Galícia történelmi régiójával együtt). Egyik sem volt soha gyarmattartó ország.

E régió határait történeti sajátosságai teszik mozgékonyvá. Az általában egyenes vonalúként elgondolt és leírt nyugat-európai politikai és társadalomfejlődéssel ellentétben ebben a térségben egyrészt az államhatárok és velük a politikai uralom formái is gyakran változnak, másrészt a termelési viszonyok és a társadalom rétegződése tájegységként nagy változatosságot mutat – például a 20. század elejére gondolva a föld nélküli jobbágytól a kisgazdán át az ipari munkásságig, a dzsentriig és a hatalmas hivatalnokréteggig; ezeknek a tényezőknek pedig számottevő következményei vannak a társadalmi berendezkedés eltérő mintázataira. E viszonyok minden korszakban sajátos módokon tükröződnek a műalkotásokban. A kelet- vagy közép-

⁸ SZOLLÁTH DÁVID, *Mészöly Miklós* (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2020), 457–462.

⁹ Pannonia provinciának részei voltak a mai Horvátország, Szerbia, Bosznia és Hercegovina északi területei is.

európai kollektív identitás,¹⁰ a történeti folytonosságérzet és a társadalomfejlődés nem organikus, hanem lappangó, elfojtásos, sokszor öntudatlanul vagy bizonytalanul ragadható csak meg – hiszen a régió sosem realizálódott egységes államként vagy szövetségi rendszerként. (A visegrádi együttműködés az alkalomszerű politikai együttműködések sorába tartozik.) A közép-európai regénytereket vizsgáló Thomka Beáta szerint „ha van a [...] Közép-Európa-fogalomnak valamiféle meghatározó, a térbelit belülről kitöltő jelentése, az többek között a nyugat-európai civilizációk folyamatosságával szembeni állandó megszakítottság, diszkontinuitás.”¹¹

Ez a bizonytalanság áll a mézőlyi pannon próza társadalomképének és történelem-szemléletének hátterében is, de formai sokszínűsége, útkeresése szintén ebből az alapvető paradoxonból magyarázható. A régió a modernitás hajnala, a modern nemzetállamok létrejötte, azaz a 18–19. század fordulója óta – amióta ez a kérdés egyáltalán felmerül – nem létezik mint politikai-gazdasági egység vagy sokak által használt kapcsolatrendszer (szemben az egymással mindig kereskedő és háborúzó, többségében gyarmattartó nyugat-európai államokkal), miközben országait történetileg kialakult, szoros – de leggyakrabban spontán, informális, alkalmi – gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok szövik át, ráadásul azonos vagy hasonló traumákban és tapasztalatokban osztoznak, hiszen mindig igen hasonló külső hatások érték őket (német és orosz befolyás ütközőzónája, nagyhatalmi kitettség, területek elvesztése, nemzethalál-félelem). Ezek a közös tapasztalatok legtöbbször reflektálatlanul, viselkedési mintázatokban és tudattartalmakban (vagyakban, traumákban) érhetőek tetten, azaz a nyilvánosságban létező és az absztrakt-elfojtott kategóriák határterületén.

A politikai (publicisztikai, államelméleti, történettudományi) Közép-Európa-diszkurzus ritkán emlegetett sajátossága, hogy a régió egységként kezelése mindig olyan helyzetekben vált politikai, szépirodalmi és elméleti reflexiók tárgyává, amikor változott – vagy a változás ígérését mutatta – a külpolitikai (nagyhatalmi) helyzet, és lehetőség látszott a történelmi traumák gyógyítására, újrakezdesre, önállósodásra, demokratizálódásra, az egymás közötti kapcsolatok jobbítására. Bibó István például, aki a 20. századi magyar szerzők közül a leghatásosabban mutatott rá a régió sajátosságaira, a felszabadulás utáni években, egy nyitott, számos politikai lehetőséget magában rejlő időszakban dolgozta ki Közép-Európa-fogalmát.¹² Miképp Jászi Osz-

¹⁰ A kifejezést, amikor nem politikai, hanem filozófiai értelemben használjuk, akkor Olay Csaba *regionális identitás* fogalmát követjük: e felfogás szerint – leegyszerűsítve – a regionális identitás implicit (amelybe beleszületünk, adottságszerű), a nemzeti identitás pedig explicit (amelyet választunk, amely dinamikus és narratív), és mindkettő kollektív identitásként tétéleződik; a kettő különbsége pedig természetesen nem csupán földrajzi. Lásd Olay Csaba, *Regionális és nemzeti identitás: Egy hermeneutikai megközelítés* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2022), különösen: 11–25, 75–112.

¹¹ THOMKA Beáta, *Mészöly Miklós* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 1995), 82.

¹² Elsősorban: „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága”, in BIBÓ István, *Válogatott tanulmányok: Második kötet: 1945–1949*, vál., utószó HUSZÁR Tibor, szerk. VIDA István, 185–266 (Budapest: Magvető Kiadó, 1986), 185–265.

kár a 20. század elején, Ausztria–Magyarország megjósolható és kézzelfogható összeomlása küszöbén tett így,¹³ sokan pedig a harmincas évek második felében, a fasizmus felemelkedése és az érezhetően közeledő háború idején.¹⁴

Nem véletlen tehát, hogy az 1980-as években és a rendszerváltás körül élte újra reneszánszát a Közép-Európáról való gondolkodás (Bibó halála és a neki szentelt emlékkönyv megjelenése után¹⁵): a diskurzus előbb a szovjet megszállás ellen küzdő országok értelmiségének közös identitásával vált,¹⁶ majd a kétpólusú világrendszer megváltozása okozta tanácstalanság – mint külső politikai hatás – sürgette a történészeket, írókat, politikusokat a régió kérdései felé. (Talán az is térségi sajátosság, hogy e szerepek nehezen határolhatók el egymástól élesen, még kevésbé az ilyen nyitott politikai időszakokban.) Az *Annales* folyóirat köré csoportosuló történészek-től ihletett Szűcs Jenő a középkor és a kora újkor történetére fókuszálva mélyítette el a bibói felfogást 1981-es nagyhatású esszéjében,¹⁷ ahogy szintén maradandó érdekességű összeállítás a *Századvég* folyóirat 1989-es különszáma *Kell-e nekünk Közép-Európa* címmel.

A rendszerváltáskor, a mából visszatekintve legalábbis, egymást érték a Közép-Európával kapcsolatos konferenciák, körkérdések, viták, kiadványok. (Fried István 1992-ben kezdte így vitaindító esszéjét: „Aligha van manapság elkoptatottabb fogalom (?), irodalmi (?), történelmi (?), földrajzi (?), művelődéstörténeti (?), politikai (?), geopolitikai (?) kifejezés Közép-Európánál”.¹⁸) E tudástermelő aktusok ironikus kommentárjaként olvasható Petri György *Egy szimpozion után* című 1993-as verse („Ó, végeérhetetlen középkor! / (Vagy keletközép? Néha már / belezavarodok.) európai diszkussziók! [...] A könyökömön jöttök ki!”¹⁹), Végel László *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* című 1998-ban megjelent szellemes műve („Közép-Kelet-Európa haldoklik, vagy kertelés nélkül szólva, dögrovásra került, mondogatta. Miközben életre keltették, halálra ítélték, azok ítélték

¹³ LITVÁN György, *Jászi Oszkár, Millenniumi magyar történelem: Életrajzok* (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), 106–107, 125–130.

¹⁴ FRIED István, „Közép-európai változatok”, *Tiszatáj* 46, 4. sz. (1992): 74–87, 79–81.

¹⁵ Az 1979-es számizdat későbbi kiadása: *Bibó-emlékkönyv* (Budapest–Bern: Századvég Kiadó–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991).

¹⁶ MEZŐ Ferenc, „Közép-Európa fogalmi változása térben és időben”, *Tér és Társadalom* 15, 3–4. sz. (2001): 81–103, 92–94, <https://doi.org/10.17649/TET.15.3-4.822>.

¹⁷ SZÜCS Jenő, *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* (Budapest: Magvető Kiadó, 1983). – Szűcs esszéje (kisebb mértékben Bibóéi is) nem mentes orientalista előfeltevésektől, amikor balkániságról, keleti fejletlenségről ír. Ezek részletes kritikája itt nem feladatunk. A szövegeket vitathatatlan hatástörténeti jelentőségük és fő állításaik érvényessége miatt tartjuk fontosnak. Vö. LOSONCZ Alpár, „Közép-Európa az európai hármasszerkezetben: Szűcs Jenő Közép-Európájának kritikai olvasata”, in MESTER Béla, szerk., *(Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben*, 65–82 (Budapest: MTA BTK Filozófiai Intézet–Gondolat Kiadó, 2016), 75–76.

¹⁸ FRIED, „Közép-európai változatok”, 74.

¹⁹ PETRI György, „Egy szimpozion után”, in PETRI György, *Összegyűjtött versek*, szerk. VÁRADY Szabolcs, 347–350 (Budapest: Magvető Kiadó, 2018), 347.

halálra, akik életre keltették...”²⁰), valamint Bereményi Géza és Cseh Tamás 1990-ben írt *Kelet-Európa* című sírva vigadó dala („Kelet-Európa, Európa lichthőfja / kidobált szemetek, a fal ridegen mered, / Kelet-Európa, vagy Kelet-Közép-Európa, / sor kerül rád is, Káin, mostohagyerek.”²¹)

Mai szemmel nézve ezek a tanácskozások és publikációk – legalábbis a magyar közegben – kevés eredményt hoztak, ami a kollektív identitás megteremtését vagy a politikai cselekvés lehetőségeit, a társadalmi emancipációt illeti. Többnyire definíciós kísérletek vagy vágyvezérelt jóslatok voltak. Az értelmiségi és a politikus szerepei a kilencvenes évektől élesebben elkülönültek. Történelmi kuriozitást ad ugyanakkor ezeknek a diszkuszióknak, hogy minden korábbi és későbbi hasonló kísérletnél nemzetközibbek voltak.

A kilencvenes évek végétől a magyar kontextusban a Közép-Európa-diskurzus mint a politikai imagináció meghatározó eleme háttérbe szorult, mára jóformán nem létezik (máig utolsó nagy szellemi teljesítményeként a 2000 folyóirat körkérdése említhető 2014-ből,²² valamint Nádás Péter néhány esszéje²³). A bölcsészet- és társadalomtudományokban ugyanakkor létező értelmezési keret és kutatási irány a közép-európaiság az összehasonlító irodalomtudomány²⁴ mellett a politikatörténet²⁵ és a gazdasági kutatások számára is, valamint kiépültek az ilyen irányú kutatások intézményesült keretei is (pl. Visegrádi Alap, Közép-Európai Egyetem), amelyek azonban a társadalom szélesebb rétegei számára semmiféle identitásalkotó erővel nem bírtak. A régió belső kohézióját erősíteni igyekvő kulturális kezdeményezések

²⁰ VÉGEL László, *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikaeszék Regénybe: Beszély a pikaeszék regényről* (Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1998), 57.

²¹ BEREMÉNYI Géza, „Kelet-Európa”, in BEREMÉNYI Géza, *Versek*, 163–165 (Budapest: Magvető Kiadó, 2016), 163.

²² „Közép-Európa – Felejtjük el?: Válaszok a 2000 körkérdéseire 1.”, 2000 26, 7–8. sz. (2014): 3–18; „Közép-Európa – Felejtjük el?: Válaszok a 2000 körkérdéseire 2.”, 2000 26, 9. sz. (2014): 3–16; „Közép-Európa – Felejtjük el?: Válaszok a 2000 körkérdéseire 3.”, 2000 26, 10. sz. (2014): 3–14.

²³ Például NÁDAS Péter, „Kalandozások a bizalom forrásvidékein”, in NÁDAS Péter, *Leni sír: Válogatott esszék I. kötet*, 361–374 (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2019); „A dolgok állása”, in *uo.*, 374–419; „Néhány esti kérdés”, in *uo.*, 419–437.

²⁴ A közép-európai komparatiztika tárgyában kiemelendő: BOJTÁR Endre, „Lehetséges-e regionális irodalomtörténet?”, in VERES András, szerk., *Az irodalomtörténet esélye: Irodalomelméleti tanulmányok*, 169–178 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2004). Szintén fontos a *Helikon* Berkes Tamás szerkesztette, *Közép-európai komparatiztika* című különszáma: 65. évf., 3. sz. (2019); valamint Balogh Magdolna munkássága, például BALOGH Magdolna, „Világirodalom-koncepciók Közép-Európából nézve”, in FÖLDES Györgyi et al., szerk., *Kelet-Közép-Európa mint kulturális konstrukció*, 230–240 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2021); Uő., „Közép-Európa mint eszmény és valóság: Van-e még értelme Közép-Európáról beszélni?” in HORVÁTH Csaba et al., szerk., *Közép-Európa a komparatiztikában*, 181–192 (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Kiadó, 2021).

²⁵ Csak egy példát említve: MITROVITS Miklós, *Tiltott kapcsolat: A magyar–lengyel ellenzéki együttműködés 1976–1989* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2020).

többsége mára megszűnt vagy profilt váltott (mint a Magyar Lettre International vagy a Kalligram Kiadó).

Közép-Európa fogalma a nyolcvanas évektől nemcsak az áhított, a nyugati kapitalista és a szovjet „kommunista” táborok ellenében megfogalmazott harmadikutas, közös regionális identitás kimunkálása miatt volt a figyelem előterében (mely aspiráció alól a politika igen hamar kihúzta a szőnyeget), hanem azért is, mert a kifejezés egyszerre nagyon sok mindent jelentett, ahogy jelent máig is. Seregyi szimbólum, trauma és vágykép sűrűsödik benne. Ahogy Kiss J. László írja:

a fogalmat [...] kulturális, gazdasági, politikai és geopolitikai értelemben egyaránt használhatjuk, anélkül hogy azok között éles határokat lehetne húzni. A kulturális dimenzió [...] arra vonatkozik, hogy Európa szívében létezik egy olyan térség, amely közös értékeket, tradíciókat, közös történelmet mondhat magáénak. [...] Sőt mi több, „világnézet” a hidegháborús megosztottsággal szemben, [...] vagy éppen „álmom” a toleranciáról és szolidaritásról, a nemzeti nacionalizmusokat féken tartó magatartásról, ha úgy tetszik egyfajta „euro-nacionalizmusról”.²⁶

A régió Nyugat-Európával szembeni sajátossága – amit a politikai-publicisztikai diskurzus ritkán emel ki – az egy helyen élő, de etnikai és vallási szempontból is sokszínű, többnyelvű kultúra és annak történetisége,²⁷ valamint a társadalmak osztályszerkezetének a nyugatitól eltérő mintázatai. Az államhatárok gyakran nem esnek egybe az etnikai és nyelvi határokkal, sok helyen kisebbségek, enklávék élnek. Ez a hol a szolidaritást kimunkáló, hol konfliktusba torkolló – az erősödő nacionalizmus közegében és az egységesítő nemzetállamok keretein belül egyre kevésbé eleven – alaphelyzet az irodalom megszólalásmódjaira is kiható: jó példa erre Hrabal karneváli-tragikus groteszkje, Kundera és Danilo Kiš esszéi,²⁸ valamint utóbbi regényeiben a régiót modelláló Jugoszlávia, de említhető a mágikus realizmustól a társadalmi sokszínűség történelmi mintázatainak monumentális freskójáig eljutó Olga Tokarczuk is. És feltétlenül ide sorolható Mészöly pannon prózája, amelyben gyakran jelennek meg különböző nyelvű, nemzetiségű, műveltség szerkezetű elemek, kulturális javak és nyelvi kifejezések.

A kései Mészöly-próza régiós szemlélete tehát ebből az 1980–90-es évekbeli Közép-Európa-diskurzusból táplálkozik. Esszéírói aktivitása és politikai szerepvállalása

²⁶ Kiss J. László, „Közép-Európa: »elképzelt terek« és a 21. század kihívásai”, *Külgügyi Szemle* 9, 1. sz. (2010): 39–62.

²⁷ THOMKA Beáta, „Közép-Európa mint regénytörténet, szellem és forma”, *Literatura* 20, 1. sz. (1994): 29–35, 33.

²⁸ Lásd pl. Milan KUNDERA, *Az elrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája*, ford. BÍRÓ Péter (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2022), illetve Danilo Kiš, „Variációk közép-európai témákra”, *Jelenkor* 32, 1. sz. (1989): 33–43.

ellenére Mészöly a szellemi áramlatnak nem annyira alakítója, inkább követője volt, korának írói közül ugyanakkor egyértelműen kiemeli, hogy prózájában a korszakban az egyik leginnovatívabb módon vetette fel a régió történelmi és politikai kérdéseit, amelyek nála egyúttal poétikai kérdésekként is reflexió tárgyát képezték, és hatás-történetileg nyitottak a közelmúltbeli magyar próza felé (elvezetnek például a 90-es évek metafikciós történelmi regényeiig és tovább). E poétikai kérdések a következőképp foglalhatók össze: milyen módon mutatható be az az egyszerre valós és elképzelt közösség, amelynek tagjait éppen a ki nem mondott (elhallgatott vagy elfelejtett), sok tekintetben közös múlt és közös reflexek határozzák meg?

Az erre adott válaszok az elbeszéléstechnikát illetően a forma, az időkezelés és az elbeszélésmód területét érintik. A formát illető legszembetűnőbb sajátosság a nagyepikai műfajok háttérbe szorulása, valamint történelmi tárgyú műfajok újraértelmezése, úgymint legendárium, krónika, történelmi regény.²⁹ Az időkezelést tekintve: a térség önmeghatározását gyakran nosztalgikusnak látják – Claudio Magris szerint „Közép-Európa [...] valamilyen módon mindig »már múlt«, amely nem a jelenben és nem is egy meghatározott múlt nosztalgiájában akar élni: hanem az irreálisban, amely nincs, és amely nem annyira fájdalmas, mint a jelen”³⁰ –, ám inkább az elképzelt és a velünk élő múlt összetett multitemporalitása jellemző. Közép-Európa a Mészöly-szövegekben „esély és nosztalgia egyszerre”³¹ azaz a múltra és a jövőre egyaránt vonatkozik, miközben fogalmával a szövegek mindenekelőtt a jelen diskurzusaihoz kívánnak hozzászólni. Mészöly pannon prózája és rendszerváltás körüli – Bibótól és Szűcstől is ihletett – esszéi ideológiai szempontból sok tekintetben hasonlóak, például a nemzettudat és a történelemszemlélet vonatkozásában is. Ugyanakkor az ez idő tájt született szépirodalmi szövegei (verseit nem számítva) épp azért látszanak maradandóbbnak, mert míg az esszék a közép-európai identitás megteremtését a jövő feladatákként képzelték el (és jóslatai a politikatörténetben nem igazolódtak), a pannon prózában gyakran a hajdanvolt, misztikus-mesei múltban ábrázolódik ez az identitás: a Mészöly-művek előfeltevése szerint az emlékezésen keresztül az elbeszélés terapeutikus funkcióval is bír.³² Végezetül, a pannon próza írásainak egyik megkülönböztető jegye a sajátos időkezelés. Grendel Lajos mutatott rá, hogy a kései Mészöly időkezelési technikája az író Krúdy-élményéből táplálkozik, akinél Grendel szerint az idő „egyidejűleg már-történt, most-történik, fog-történni.”³³

²⁹ A pannon próza formai sokszínűségét Szolláth Dávid alaposan feldolgozta. SZOLLÁTH, *Mészöly Miklós*, 447–472.

³⁰ Magrist idézi ORMOS Mária, „A Közép-Európa-fogalomról”, in ORMOS Mária, *Közép-Európa: Volt? Van? Lesz? A fogalom változásai a 19–20. században*, 9–22 (Budapest: Napvilág Kiadó, 2007), 9–10.

³¹ THOMKA, *Mészöly Miklós*, 154–155.

³² KELEMEN Zoltán, „»Az istenek technikája«: Az elbeszélés rituáléi Mészöly Miklós Közép-Európa-prójájában”, in KELEMEN Zoltán, *Szélkönyvek: Multikulturalizmus a közép-európai irodalomban*, 17–75 (Szeged: Lazi Kiadó, 2007), 17–21; SZOLLÁTH, *Mészöly Miklós*, 650.

³³ MÉSZÖLY Miklós, „Krúdy-Proust”, in MÉSZÖLY Miklós, *A tágasság iskolája*, 278–279 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977), 279. Idézi GRENDEL Lajos, *A tények mágiája: Mészöly Miklós*

A korábbi Mészöly-művektől eltérően azonban a pannon próza narrációs szerkezeiben nem jelenik meg a megírás jelenére tett reflexió. Szolláth szerint ennek az az oka, hogy a második világháború cezúráját jelent Mészöly időszemléletében: ami előtte volt: múlt, ami utána: jelen.³⁴

De miért „pannon” próza lett e szövegcsoporthoz neve?³⁵ Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a választ a Mészöly gimnazista éveiben Pécsen működő Kerényi Károly és környezete tájékán keressük. 1935 és 1938 Kerényi munkatársa, majd szerkesztője volt a Pécssett megjelenő *Pannonia* folyóiratnak, amely a Dunántúl (és részben a Mediterrán) ókortudományi, vallástörténeti, történelmi megközelítéseivel foglalkozó úgynevezett Pannonia-kutatás fóruma volt.³⁶ Ez az interdiszciplináris műhely a „pannonizmus” ideológiájához is kapcsolódott, amelyet Havasréti József – Rónay György nyomán – olyan nézetrendszerként jellemez, ami

a dunántúli („pannon”) tájban és műveltségben [...] valamiféle esszenciális, más, jellemzően konkurens tájegységeknél civilizáltabb-humanizáltabb karaktert ragad meg, és e karaktert hajlamos a régió kulturális és politikai elismertetéséért folytatott vitákban a tájék kiemelkedő jelentőségének alapjaként feltüntetni. [...] A Pannónia-kutatás tehát egy összetett tudományos diszciplína, alkalomadtán ideologikus elemekkel; a pannonizmus pedig ideológia, melynek egyes motívumait a Pannónia-kutatásból származó tudományos eredmények is megerősíthetik.³⁷

A pannonizmus ma a leginkább talán Hamvas Béla kapcsán lehet ismerős, de az 1920–30-as években sokak számára megalapozó beszédmódként működött (Havasréti Rónay Györgyöt, Babitsot, Szabó Zoltánt és Kerényi Károlyt emeli ki). A pannonizmus gondolkörének egyes elemei Szűcs Jenő *Vázlatában* is megjelennek.³⁸

Nem elképzelhetetlen, hogy a Szekszárdon élő kamasz Mészöly valamilyen módon kapcsolatba került ezekkel az írásokkal vagy a *Pannonia* folyóirattal, noha ennek

időskori prózája (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2002), 47. – A kései Mészöly-próza és a századforduló novellisztikájának kapcsolatáról lásd KELEMEN Zoltán, „A ködlovagok hagyománya a magyar irodalomban (Lehetséges kánonok és többirányú olvasás)”, in LUDMÁN Katalin és RADNAI Dániel Szabolcs, szerk., „A rejtelem volt az íróága...”: *A ködlovag-jelenség történeti, poétikai és biografikus vetületei a századfordulótól napjainkig*, 45–63 (Miskolc: Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2022), 56, 61–63.

³⁴ SZOLLÁTH, *Mészöly Miklós*, 650–651.

³⁵ Kelemen Zoltán „Közép-Európa-prózának” nevezi ugyane művek összességét. KELEMEN, »Az istenek technikája...»

³⁶ HAVASRÉTI József, »A »Táj« és a »Szellem«. Kerényi Károly és a pécsi egyetem (1938–1940)», in HAVASRÉTI József, *Ráolvasás: Irodalmi tanulmányok és kritikák*, 88–117 (Pécs: Kronosz Kiadó, 2022), 93–95.

³⁷ HAVASRÉTI, »A »Táj« és a »Szellem«...», 101.

³⁸ Uo., 108.

ténye nem adatolható. Mindenesetre bizonyos, hogy pályakezdése Pécshez, a *Sorsunk* folyóirathoz kötődik,³⁹ és hogy gyermekkorának dunántúli miliőjével első – Budapestre költözése előtt, 1948-ban Pécsen kiadott – novelláskötetének, a *Vadvizeknek* a darabjai után évtizedekig nem foglalkozott prózai műveiben (a *Műhelynaplók* gyerekkorra vonatkozó jegyzeteitől eltekintve). Egészen a *Film* utáni, immár pannon prózának is nevezett szövegcsoport létrejöttéig, ahol – természetesen más poétikával és más hangsúlyokkal – ugyanez a táj, tárgyi és nyelvi környezet, valamint (immár az 1980–90-es évek diskurzusához igazodó) történelemszemlélet jelenik meg.⁴⁰

3. A pannon próza stílusa

Mielőtt rátérünk arra, hogy ez a térségi történelem- és társadalomkép miként él tovább a rendszerváltást követően a magyar irodalomban, kísérletet teszünk a pannon próza nyelvi-stilisztikai vetületeinek (legalábbis azok egy részének) alaposabb feltérképezésére.

Mészöly több évtizedet felölelő életműve stílusosan meglehetősen nagy változottságot mutat, aminek köszönhetően összekötő funkciót is elláthat a 20. század magyar irodalmának prózapoétikai tendenciái között. Hiszen kapcsolatban áll a második világháború előtti, hasonlatokban gazdag rövidprózával, az 1950–60-as évek példázatos szövegeivel, a prózafordulat és a posztmodern szerzőivel, az 1990-es évektől kibontakozó, a történetyszerűséget és a történetiséget rehabilitáló írásokkal egyaránt.⁴¹ Ennek megfelelően a korábbi, Mészöly prózanyelvére vonatkozó stilisztikai érdekeltségű kutatások a különböző Mészöly-regényeket és -elbeszéléseket eltérő módokon közelítették meg. Ezek az értelmezések a tekintetben különböznek, hogy a látvány elemire korlátozódó, a konkrét főneveket a szövegvilág metonímiáiként alkalmazó, visszafogott stílust tekintik-e központinak az életműben,⁴² vagy éppen ellenkezőleg, az elvont és díszített, figuratív nyelv működését emelik-e ki.⁴³ Hipotézisünk szerint ez a kettősség egyben Mészöly korai és kései szövegeinek nyelvi megformáltsága közötti különbséget is képes leírni, amennyiben a kései művekben – és különösen a pannon prózában – az absztrakt, díszített nyelvhasználat felerősödése figyelhető meg.

³⁹ „Nehezen lettem íróvá; és Pécs nélkül talán még nehezebben sikerült volna”. MÉSZÖLY Miklós, „Mit jelent nekem Pécs?” [1964], in MÉSZÖLY Miklós, *A pille magánya*, 543–546 (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2006), 543.

⁴⁰ SZOLLÁTH, *Mészöly Miklós*, 40–41. A *Vadvizekről*: uo., 38–49.

⁴¹ Vö. SZEMES Botond, „Mészöly Miklós prózanyelve”, *Műút* 66, 82. sz. (2021): 76–85.

⁴² Például TOLCSVAI NAGY Gábor, „Dolgok a szövegben: A reprezentáció egy példája Mészöly Miklós prózájában”, *Alföld* 47, 9. sz. (1996): 57–65; TOLCSVAI NAGY Gábor, „Állat, ember, szolidaritás (Mészöly Miklós állatmotívumairól)”, in TOLCSVAI NAGY Gábor, „*Nem találunk szavakat?*”: *Nyelvértelmezések a mai magyar prózában*, 149–158 (Pozsony: Kalligram Kiadó, 1999), 149.

⁴³ Például KEMÉNY, „Nyelvi képek gyakorisága...” vö. SZEMES, „Mészöly Miklós prózanyelve”.

E hipotézis igazolásához kvantitatív módszertant alkalmaztunk. Mindenekelőtt igyekeztünk operacionalizálni,⁴⁴ azaz a számítógépes elemzés számára is alkalmas módon meghatározni az *elvontság* és a *díszítettség* kategóriáit. Az elvontságot az elvont jelentést hordozó főnevek, úgynevezett absztraktumok számához kötöttük.⁴⁵ Ezek a főnevek ugyanis nemcsak tartalmukban vonatkoznak absztrakt kategóriákra, hanem formailag is jól elkülöníthetők, mivel prototipikusan szóképzés során, főnévképzők segítségével jönnek létre (pl. elvont-ság), szemben a konkrét tárgyakat jelölő szavakkal (pl. asztal), így gépileg könnyen azonosíthatók. Előfordulhatnak nem képzés útján létre jövő absztraktumok is (pl. gyönyör), ám egy prózanyelv sajátosságainak feltárásához elegendőnek tűnik a prototipikus, azaz gyakoribb esetek vizsgálata, egyrészt azért, mert a kvantitatív megközelítés éppen azon alapul, hogy a nagy mennyiségű adat alapján azonosítási hibák ellenére is a szövegek reális tulajdonságai ismerhetők meg; másrészt azért, mert az 1998 és 2006 között készített *Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) 1.0*⁴⁶ szépirodalmi alkorpuszát (amely az akkori Digitális Irodalmi Akadémia teljes anyagát jelentette) vizsgálva a 250 leggyakoribb főnév között alig akad nem főnévképzős, de elvont entitásokat jelölő főnév, ami tovább erősíti az előbbi feltevést.⁴⁷ Első lépésként a szövegeket az *e-magyar* nyelvi elemző segítségével dolgoztuk fel, és az egyes szavakhoz automatikusan hozzárendeltük azok szótári alakját és szófaját.⁴⁸ Ezt követően a szótári alakok közül azokra kerestünk rá,

⁴⁴ A fogalomhoz lásd a Stanford Literary Lab 6. pamfletjét: Franco MORETTI, „Operationalizing”: Or, the Function of Measurement in Modern Literary Theory, 2013, <http://litlab.stanford.edu/Literary-LabPamphlet6.pdf>.

⁴⁵ A fogalomhoz Paradis elméletét vettük alapul, aki az absztraktság alapján megkülönbözteti az első-, másod- és harmadrendű entitásokat és az azokat jelölő főnévi csoportokat. Míg az elsőrendű csoportba konkrét jelenségek (prototipikusan fizikai tárgyak) tartoznak, a másodikba dologként elgondolt események, folyamatok és állapotok, a harmadikba pedig se nem térbeli, se nem időbeli jelenségek, amelyeket „kagylóként” jellemez, miszerint „meg lehet tölteni [őket] különböző tulajdonságokkal, amíg azok megfelelnek a szóban forgó absztrakt fogalomnak és az emberek pragmatikus igényeinek.” Carita PARADIS, „Ontologies and Construals in Lexical Semantics”, *Axiomathes* 15 (2005): 541–573, 547–552, <https://doi.org/10.1007/s10516-004-7680-7>. A dolgozatban a másod- és harmadrendű főneveket nevezzük absztraktumoknak.

⁴⁶ ORAVECZ Csaba, VÁRADI Tamás, and SASS Bálint, „The Hungarian Gigaword Corpus”, in Nicoletta CALZOLARI et al., eds., *Proceedings of LREC 2014*, 1719–1723 (Reykjavík: European Language Resources Association, 2014). – Azért nem az *MNSZ* 2.0 kibővített változatát vettük alapul, mert a felület nem támogatja az ilyen tág kategóriákra (melléknév vagy főnév) szűrést. A keresési eredményeket lásd, hozzáférés: 2023.04.06, <http://corpus.nyud.hu/cgi-bin/mnsgyak?mode=lemma&p-pos=N&focus=&context=c0&sort=lit>. A listán szereplő, nem főnévképzős, de absztrakt főnevek közül több gyakran szerepel állandó szókapcsolatokban és/vagy tárgyként kerül elgondolásra (pl. *élet, halál, semmi, baj*), így nem a szöveg elvontságához járul hozzá. A 250 leggyakoribb szó közül megítélésünk szerint az *öröm*, a *gondolat*, a *sors* és a *lét* tekinthető prototipikusan absztraktumnak.

⁴⁷ ORAVECZ, VÁRADI, and SASS, „The Hungarian Gigaword Corpus”.

⁴⁸ VÁRADI Tamás et al., „E-magyar – A Digital Language Processing System”, in Nicoletta CALZOLARI et al., eds., *Proceedings of the Eleventh International Conference on Language Resources and*

amelyek (1) főnévi címkét kaptak az elemzés során; (2) az alábbi, elvont főneveket létrehozó, gyakran szinonim képzőkre végződnek: *-ás/-és* (pl. *hatás*; a keresés tartalmazza az *-omás* képzőt is, pl. *áldomás*); *-ság/-ség* (*szabadság*); *-alom/-elem* (pl. *félelem*; a keresés tartalmazza a *-dalom/-delem* képzőket is, pl. *veszedelem*); *-ció* (pl. *akció*); *-tal/-tel* (pl. *jövetel*); *-izmus* (pl. *profizmus*); valamint előre meghatározott, a korpuszban leggyakoribb absztrakt tartalmat kifejező *-ány/-ény* végződésű főnevek.⁴⁹ A kutatásban vizsgált művek összes ilyen főnévből manuálisan kiszűrtük azokat, amelyek nem absztrakt kategóriákat jelölnek, bár alakilag megfelelnek az említett képzős szerkezeteknek (pl. *kerítés*, *laposelem*, *zsivány*). A szűrés során egyrészt nyelvértékünkre hagyatkoztunk, másrészt abból a felvetésből indultunk ki, hogy ha egy szóalak jelölhet konkrét és elvont entitást is (pl. *írás*), akkor gyakrabban vonatkozik konkrét objektumokra a szövegekben (pl. az *írás* gyakrabban 'írott szöveg' és ritkábban 'jelrendszer' vagy 'tevékenység').⁵⁰ A szűrést ketten végeztük, egymástól függetlenül, majd eredményeinket egyeztetve hoztuk létre az úgynevezett „stopszavak” gyakoriságvizsgálatban használt listáját. Ezáltal nagy hatékonysággal és kis hibaszázalékkal tudtuk azonosítani az elvont tartalmakat hordozó főneveket, amelyeknek arányát minden szövegben az összes főnévi címkével ellátott szóhoz képest számítottuk ki, megadva ily módon az elvontság pontszámát. Elképzelésünk szerint minél magasabb számot ad ki az absztraktumok száma az összes főnévhez képest, annál elvontabb kategóriák mentén szerveződik az adott szöveg.

Hasonlóan jártunk el a díszítettség kérdésében is. Ez esetben a jelzők számából és jellegéből indultunk ki: minél inkább a ritka, egyedi jelzők burjánzása jellemző egy szövegre, annál magasabb fokú a díszítettsége.⁵¹ Így tehát a nyelvi elemző által melléknévként kategorizált szavakra koncentráltunk, közülük is azokra, amelyek kevésbé tekinthetők gyakorinak szépirodalmi szövegekben, ezáltal stílusosan jelöltebbek. A melléknévek gyakoriságának meghatározásához ezúttal is az *MNSZ* 1.0-t vettük alapul: az 50 leggyakrabban előforduló melléknévet tekintettük gyakorinak és ezáltal

Evaluation (LREC 2018), 1307–1312 (Miyazaki: ELRA, 2018). Az *e-magyar* elemző nem működik hibátlanul a szófaji címkézőkor, ám statisztikailag a hibák ez esetben sem befolyásolják a méréseket szignifikánsan.

⁴⁹ A képzők listáját Keszler Borbála leírását követve hoztuk létre. KESZLER Borbála, „A szóképzés”, *Magyar Nyelvőr* 124, 1. sz. (2000): 59–73. – Az alábbi *-ány/-ény* képzős szavakat vettük figyelembe: *-dmény*, *-zmény/-zvány*, *-tmény/-tmány*, *erény*, *esemény*, *fölény*, *hagyomány*, *hátrány*, *hiány*, *igény*, *körülmény*, *követelmény*, *következmény*, *közvélemény*, *látvány*, *magány*, *mutatvány*, *önkény*, *remény*, *tény*, *tudomány*, *vélemény*.

⁵⁰ Ezek az előfeltevések nem igazoltak statisztikai módon, a szavak minden előfordulását pedig nem állt módunkban ellenőrizni.

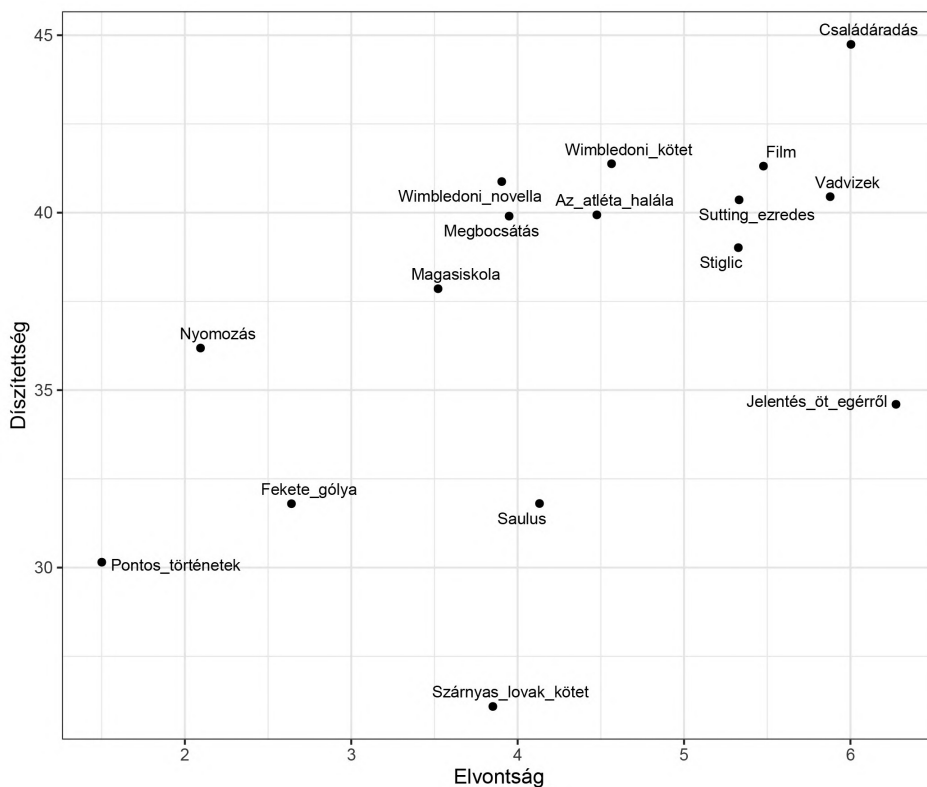
⁵¹ Ez a szempont ugyanakkor nem képes hiánytalanul megragadni egy szöveg díszítettségét, annak csupán egy aspektusát emeli ki. Érdekes lehet a jövőben a jelzősítés más kifejezőmódjait, például mellékmondatok vagy hasonlatok gyakoriságát is vizsgálnunk, ahogyan a szókinccsgazdagság szempontja is érvényesíthető lehet.

stopszónak, az összes többit ritkábbnak és ezáltal magasabb stílusértékűnek.⁵² A ritka melléknevek számát a szövegben előforduló főnevek számához arányítottuk, abból kiindulva, hogy a melléknevek mint jelzők tipikus esetben főnevekhez kapcsolódnak, azok részletesebb jellemzését végzik el, így minél több melléknév jut egy főnévre, annál erősebben érvényesül a díszítés. A kezelhetőség érdekében mind a két mérőszámot 100-zal szorozva adtuk meg.

A számításokat követően lehetőség nyílt Mészöly egyes szövegeit koordinátarendszerben elhelyezni, ahol az x tengely az elvontságot, az y pedig a díszítettséget jelöli. (Talán felesleges megjegyezni: egyik tengely sem a szövegek értékének vagy jelentőségének mérője.) A kutatás e szakaszában az alábbi szövegeket vizsgáltuk: *Vadvizek* (kötet, 1948); *A stiglic* (elbeszélés, 1954); *Magasiskola* (elbeszélés, 1956); *Jelentés öt egérről* (elbeszélés, 1958); *Fekete gólya* (1960); *Az atléta halála* (1966); *Saulus* (1968); *Pontos történetek, útközben* (1970); *Nyomozás 1–3.* (1970–71); *Film* (1976); *Szárnyas lovak* (kötet, 1979); *Megbocsátás* (1984); *Sutting ezredes tündöklése* (kötet, 1987); *Wimbledoni jácint* (1990; külön a címadó novellát és az egész kötetet is); *Családáradás* (1995). Ezek közül a pannon próza kategóriájába leginkább a *Családáradás*, a *Megbocsátás* és a *Sutting ezredes tündöklése* sorolható,⁵³ de itt említendő a *Film* is, amelyet a szakirodalom és Mészöly saját leírása sem szokott általában így jelölni, ám a korábban vázolt jellemzők (különösen a térségi szemlélet és a történetiség) e regényre is érvényesnek tűnnek. A *Családáradás* és a *Megbocsátás* az áthagyományozódó térségi traumák vizsgálata miatt tekinthető kiemelt jelentőségű példának, míg a *Sutting ezredes tündöklését* címszereplőjének közép-európai utazása és a régiót összekötő, gyakran nem konkrét történeti, hanem a képzetben és a vágyakban megragadható közös jellemzők bemutatása kapcsolja e szövegcsoporthoz.

⁵² Ezt az 50-es határt önkényesen, a listát vizsgálva és a nyelvi intuíciónkra hagyatkozva határoztuk meg. Lehetséges lenne ennél szigorúbban is osztályozni, és például az első 100 leggyakoribb melléknévből létrehozni a stopszólistát; ahogyan többlépcsős kategorizáció is elképzelhető például „gyakori”, „közepes” és „ritka” csoportokkal. A keresési eredményeket lásd, hozzáférés: 2023.04.06, <http://corpus.nytud.hu/cgi-bin/mnsgyak?mode=lemma&ppos=A&focus=&context=c0&sort=-total>.

⁵³ SZOLLÁTH, Mészöly Miklós, 457–458.

1. ábra. Mészöly Miklós 16 szépirodalmi művének elhelyezkedése az elvontság és a díszítettség tengelyein

Az 1. ábra azt mutatja, hogy ezek a művek csak részben érvényesítenek a többi Mészöly-szövegnél elvontabb és díszítettebb stílust. Inkább úgy tűnik, hogy két korszakból származó művek találhatóak a grafikon jobb felső sarkában (azaz a leginkább díszítettek és elvontak): a legkorábbi elbeszélések (*Vadvizek*, *A stiglic*; elvontság tekintetében kiemelkedő a *Jelentés öt egérről*), valamint a pannon próza egyes darabjai (főként a *Megbocsátás*, a *Sutting ezredes tündöklése* és a *Film*). Ez a két korszak ezidáig keveset tárgyalt rokonságára mutathat rá, amit erősíthet a pannon gondolat jelenléte mind a két szövegcsoportban: a *Vadvizek* novelláiban meghatározó szerephez jutnak a gyermek- és fiatalkor dél-dunántúli helyszínei, amelyek később egyre kevésbé meghatározók a regényvilágok létrehozásában (bár fontos szerephez jutnak éppen konkrétan és dísztelennek mutakozó szövegekben is, mint a *Szárnyas lovak* egyes novellái és a *Fekete gólya* ifjúsági regény), majd ismét előtérbe kerülnek a Közép-Európa-diskurzushoz kötődő szövegekben. Ezt a kapcsolatot erősíti az ábrán kirajzolódó stílári hasonlóság a korai és a kései szövegek között. Úgy tűnik tehát, hogy az

elvontság és díszítettség Mészöly alapvető stílusjegye, és inkább az ettől való eltérések tarthatók kivételesnek vagy a stílusosan meglehetősen széttartó életműben nyelvi extremitásnak (*Pontos történetek, útközben; Saulus; Szárnyas lovak; Nyomozás 1–3.*).

Ám fontosak a korai és kései Mészöly-szövegek közötti különbségek is. Míg a korai írások a századelő prózáját (Krúdy, Cholnoky) idézik,⁵⁴ amelyben az elvontság és a díszítettség a nosztalgikus és álomszerű elbeszélésmóddal párosul, addig a későbbiekben gyakoribb a feltűnő, egyszerre poétikus és a jelentéseket elbizonytalanító, homályos szerkezetek alkalmazása. Azaz ekkor a szövegek mintha rá is erősítenének az elvont és díszített előadásmódra, a figyelem előterébe állítva azt. Az alábbi szerkezetek említhetők példaként: a jelzővel ellátott vagy birtokos szerkezetben lévő elvont főnevek („bajtársias hűség”, „a múlás túlélője”, „a pusztulás önfeláldozó kéjgyönyöre” [*Sutting ezredes tündöklése*]; „választékos kielégületlenség”, „a következetlenség zord méltóságával”, „a tűrőképesség dramaturgiája” [*Családarádás*]; „gépies féltés és rendreutasítás”, „porcelános simaság” [*Film*]), valamint a jelzett jelzős konstrukciók („artistikus és kecsesen morbid, röppenékeny és tonnányi súlyú”, „fegyelmezetlenül szép” [*Megbocsátás*]; „majdnem erotikusan titokzatoskodó” [*Családarádás*]; „furfangosan perverz” [*Sutting ezredes tündöklése*]).⁵⁵ Az ilyen szerkezetek a szövegek poétikusságát és figurativitását növelik, így ez a nyelvi építkezés az absztrakció és a díszítettség felerősítéseként értelmezhető. Ennyiben tehát, figyelembe véve a korai szövegek hasonlóságát és azt, hogy a kései pályaszakaszon belül is jelentős a stíluspluralitás – gondoljunk például a *Szárnyas lovak* kötet nagyszerű, dísztelen és konkrét elbeszéléseire –, valóban tételezhető összefüggés a pannon próza kialakulása és a szövegek elvontabbá és díszítettebbé válása között, különösen az 1960–70-es évek irányadó Mészöly-műveihez képest.

A kérdés már csak az, hogy miként magyarázható ez az összefüggés. Négy lehetséges választ tartunk elképzelhetőnek:

1. Mészöly a pannon szövegek megalkotásakor a dél-amerikai mágikus realizmus hagyományát gondolta tovább,⁵⁶ amely szintén egy félperifériás, saját mitológiával rendelkező terület egyszerre valóságos és fikatív („mágikus” és „realista”) bemutatását célozza, vagyis a globális világban hasonló helyzetű társadalom történelmével és jelenével kíván számot vetni.⁵⁷ Az elvontság és a díszítettség fokozása ezeket a jegyeket kívánja erősíteni, így tartja a mágikus

⁵⁴ KELEMEN Zoltán, „»Az istenek technikája.« Az elbeszélés rituáléi Mészöly Miklós Közép-Európa-prójájában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 90, 5. sz. (2006): 539–557; THOMKA, *Mészöly Miklós*, 41.

⁵⁵ Ezeknek részletesebb elemzéséhez lásd SZEMES, „Mészöly Miklós prózanyelve”.

⁵⁶ A mágikus realizmust nem műfajként vagy irányzatként, hanem írásmódként értjük. Lásd BÉNYEI Tamás, *Apokrif iratok* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997), 14–15, 53–147.

⁵⁷ SZOLLÁTH, *Mészöly Miklós*, 652.

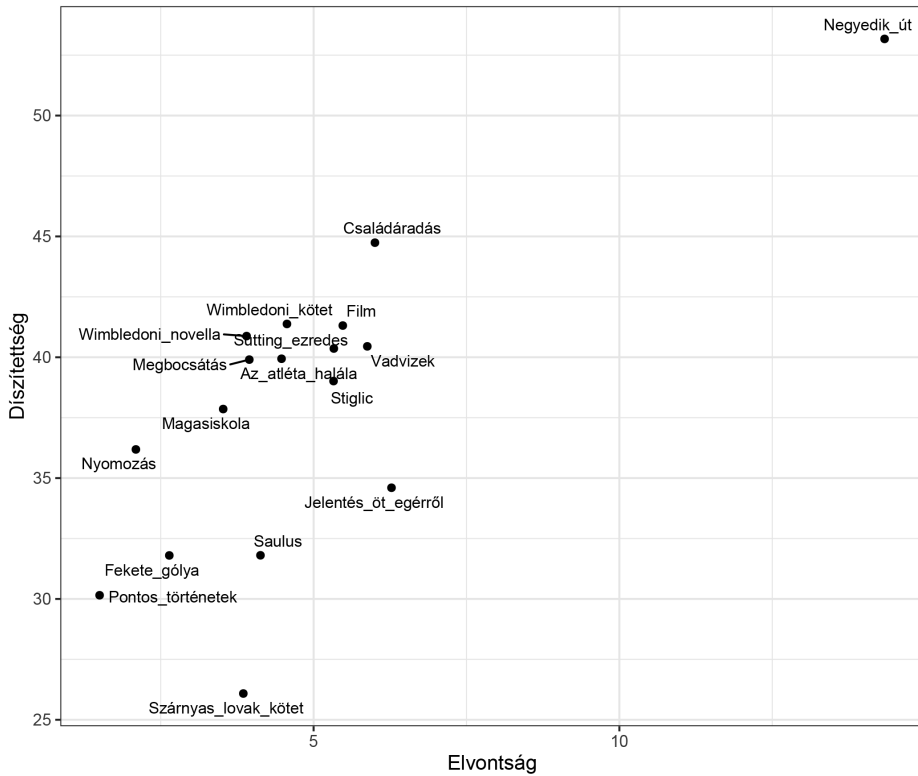
realizmus irányzatát a kelet-európai kontextusba adaptálhatónak, ehhez pedig a századforduló prózanyelve is mintául szolgálhatott.

2. Nincs komoly írói koncepció a nyelvi jellemzők kiválasztása mögött. Sőt, néhol túlírttá, patetikussá, nehézkesé-homályossá vált Mészöly stílusa az 1980–90-es évekre. Erre az alábbi mondatok lehetnek példák: „A cserépkályha cifra-lukacsos ajtaján hangtalan mozgalmassággal szökdöstek ki a nyúlánk polipfények, fölcsillantva a szőnyegen az angyalhajfoszlányokat, a fehérből-ezüstből kevert vattaporderengést” (*Megbocsátás*); „remélve, hogy a pusztulás önfeláldozó kéjgyönyöre se lesz kisebb, mint az érzéken kiéhezett pusztításé.” (*Sutting ezredes tündöklése*); vagy akár gondolhatunk az utóbbi példához hasonló üres szentenciák alkalmazására: „Valóban onánia csak, ami igazában sosem lehet jóvátétel” (*Családáradás*).

3. Az egyszerre valós és fiktív közép-európai régióról, amelynek tagjait ugyanannyira irányítják öröklött tudattartalmak és képzetek, mint valós események, ilyen nyelven lehet leginkább számot adni. Az elvontság és a díszítettség által előidézett elemeltség és a regényvilág konkrétsága közti feszültség éppen a régió sajátos karakterét képes színre vinni minden homályosságával és nehézkesével együtt. Vagyis a nyelvi-poétikai jellemzők a művek gondolatiságának, politikai és történelmi állításainak a tükréként értelmezhetők. Továbbá ezt támasztja alá az is, hogy Mészölynek a régió társadalmi-politikai viszonyait tárgyaló esszéire (például *A negyedik út* című kötet darabjaira) még inkább jellemzőek a vizsgált kategóriák, mint magukra a regényekre (lásd 2. ábra).

4. Ez utóbbi jelenségen ironizálnak a szándékosan túlírt, üres szentenciákat tartalmazó részek – azaz annak paródiáját adják, miszerint a magyar vagy a régiós értelmiség csak így képes beszélni saját helyzetéről és történelméről. Hasonló módon közelít Kemény Gábor is a *Sutting ezredes tündökléséhez*: szerinte az ezredes homályos, díszített és szentenciózus szólama a Széchenyiig visszanyúló magyar értekező próza karikatúrájaként fogható fel.⁵⁸

⁵⁸ „Van ebben az áttételes közlésmódban egy csipetnyi szerepjátszás is, hiszen a rébuszokban való megnyilatkozásra nemcsak az óvatosság kötelezi a hőst, hanem a titkos forradalom-szervező választott szerepe is. Ez a körülmény leheletfinom önróniába burkolja az ezredes alakját, ide érve különös beszédmódját is. [...] A közmondás-, ill. szólásszerű fiktív velős mondasok ugyanolyan kettős fénytörésben mutatják a forradalmár gavallért (vagy gavallér-forradalmárt?), mint a virágnyelv, hiszen az ironia sem esik messzebbre a nosztalgiától, mint a banalitás az evidenciától: [...] Az allegorikus képmozzanatoknak annyira feldúsulhat a képzettartalmuk, hogy végül semmiféle körülhatárolható jelentést sem hámozhatunk ki belőlük: [...] Az ironikus távolságtartás (»elidegenítés«-nek azért nem mondanám) abban is megnyilvánul, hogy helyenként más századiasan patetikus, modoros képeket ad hősének szájába az író.” KEMÉNY, „Nyelvi képek gyakorisága...”, 221–222.

2. ábra. Mészöly Miklós vizsgált szépirodalmi műveinek és *A negyedik út* című esszékötetének elhelyezkedése az elvonság és a díszítettség tengelyein

A négy megközelítés véleményünk szerint különböző mértékben ugyan, de egyaránt érvényes. A mágikus realizmus, valamint a régió sajátos, egyszerre fikatív és valóságos jellege elemelt és díszített megszólalásmódban nyerhet formát, amely azonban esetenként hatását veszíti túlságosan felfokozott és képzavarokkal dúsított megvalósulásaiban, máskor pedig ez a túlzás éppen a szöveg iróniáját eredményezi.

4. Hagyományozódás

Az eddigi megállapítások megfelelő kiindulópontot biztosítanak ahhoz, hogy a magyar prózairodalom 1980-as évek óta jellemző változásait nyomon követhessük. Már csak azért is, mert az 1980-as, majd a 90-es években induló írógenerációk egyik legfontosabb hivatkozási alapja Mészöly személye és prózája volt (bizonyos értelemben a mai napig az), sokszor éppen a tárgyalt kései művekkel a fókuszban. Így tehát a továbbiakban arra keressük a választ, hogy a történetek háttérét adó regionális

történeti-politikai szemlélet és az absztrakt-díszített beszédmód miként él tovább az elmúlt évtizedek magyar irodalmában.

A pannon próza lehetséges irodalomtörténeti hagyományát kutatva harminc prózai művet választottunk ki. Az első csoportba az 1980-as évektől 2010-ig tartó időszakból szerepel tizenöt mű, amelyek többsége a recepció és/vagy a szerzői önértelmezés és/vagy a paratextusok (pl. ajánlás) okán valamilyen közvetlen kapcsolatot – tehát nem feltétlenül poétikai vagy hatástörténeti folytonosságot – mutat a Mészöly-prózával; kisebb részük irodalomtörténeti jelentősége, kanonikus rangja miatt szerepel. A tizenöt kötet időrendben: Krasznahorkai László: *Sátántangó* (1985); Nádas Péter: *Emlékiratok könyve* (1986); Bodor Ádám: *Sinistra körzet* (1992); Parti Nagy Lajos: *A hullámozó Balaton* (1994); Háy János: *Dzsigerdílen. A szív gyönyörűsége* (1996); Tar Sándor: *Szürke galamb* (1996); Závada Pál: *Jadviga párnája* (1997); Garaczi László: *Pompásan buszozunk!* (1998); Végel László: *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* (1998); Darvasi László: *A könnyemutatványosok legendája* (1999); Márton László: *Árnyas főtca* (1999); Esterházy Péter: *Harmonia caelestis* (2000); Rakovszky Zsuzsa: *A kígyó árnyéka* (2002); Kukorelly Endre: *TündérVölgy avagy Az emberi szív rejtelméről* (2003); Németh Gábor: *Zsidó vagy?* (2004).

A másik csoportba a 2010–2020 közötti évtized pillanatnyilag legkiemelkedőbbnek látszó prózai művei tartoznak. Kiválasztásukban a rövidebb időbeli távlat ellenére is érzékelhető kanonikus rangjuk (recepció, díjak) mellett az évtized magyar irodalmáról szóló összefoglalók és kritikusai, illetve félprofesszionális ranglisták voltak segítségünkre.⁵⁹ E művek szelekciját emellett, nem tagadjuk, jobban befolyásolták személyes elfogultságaink és preferenciáink is. A 2010 utáni magyar prózát az alábbi művek szemléltetik az elemzésben: Szvoren Edina: *Pertu* (2010); Tóth Krisztina: *Pixel* (2011); Barnás Ferenc: *Másik halál* (2012); Borbély Szilárd: *Nincstelenek* (2013); Kiss Tibor Noé: *Aludnod kellene* (2014); Péterfy Gergely: *Kitömött barbár* (2014); Esterházy Péter: *Hasnyálmirigynapló* (2016); Zoltán Gábor: *Orgia* (2016); Nádas Péter: *Világló részletek* (2017); Szécsi Noémi: *Egyformák vagytok* (2017); Vida Gábor: *Egy dadogás története* (2017); Tompa Andrea: *Omerta* (2017); Bartók Imre: *Jerikó épül* (2018); Mán-Várhegyi Réka: *Mágneshegy* (2018); Bereményi Géza: *Magyar Copperfield* (2020).

Feltevésünk szerint míg az 1980–90-es években erősen él Mészöly régiós elgondolásának hagyománya, addig ez a hatás a 2000-es években alábbhagy, majd a 2010-es évektől eltűnik. Vagyis szűkülő mozgás figyelhető meg: a régiós, nagy történelmi

⁵⁹ BALAJTHY Ágnes, „Apokalipszis most: A magyar próza az elmúlt tíz évben”, in BALAJTHY Ágnes, *Élő helyek: Tér- és biopoétikai összefüggések a kortárs irodalomban*, Új Alföld könyvek 9, 243–258 (Debrecen: Alföld Alapítvány–Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2022); „Az évtized legfontosabb magyar könyvei”, *Könyves Magazin*, 2021. febr. 22., http://konyvesmagazin.hu/nagy/magyar_irodalom_evtized_konyve_1.html; CSEPREGI Evelyn, „Az évtized legjobbjai: Szakmai zsűri és a közönség vállalkozott a lehetetlenre: összeállítani a 2010-es évek legjobb szépprózai műveinek sorát”, *Népszava*, 2021. február 16., 11.

és társadalmi folyamatokban gondolkodó, nemzetek fölötti imaginációval élő próza helyére először az országos és mindenekelőtt a családi, azután az egyénre fókuszáló narratívák lépnek, amelyek a múltat egy családi közösségen vagy egy individuális nézőponton keresztül igyekeznek feltárni.

Ha a mészőlyi régiós szemlélet továbbélésének példáit keressük a magyar prózairodalomban, kijelenthető, hogy a 2010-ig tartó időszakból választott művek közül Márton László *Árnyas főutcája* állítja a leghangsúlyosabb módon középpontjába a közösségi történelmet és kollektív emlékezetet (a mű legfőbb, megjelenésekor váratlan aktualitását kérdése: állítható-e emlékmű a holokausztnak?), és mint később látni fogjuk, nyelvileg, poétikailag is igen közel áll a mészőlyi pannon prózához, noha a történet regionális jellege egy magyarországi kisvárosra korlátozódik. Időben ugyanakkor igen tágas a kisregény világa: különböző utalásokkal a 19. századi nacionalista nemzetállam-konceptiótól a megírás posztmodern jelenéig terjed az elbeszélés ideje, a szöveg pedig mediálisan is nyitottá válik, amennyiben az egy fotóalbum helyében áll – hasonlóan a narrációt szintén a képrögzítő technikai médiumok működéséhez képest, illetve annak mintájára megalkotott *Filmhez*.⁶⁰ *A kígyó árnyéka* ezzel szemben a történelmet nem a kulturális emlékezet szempontjából faggatja: a történelmiregény-hagyományban kiemelkedő jelentőségű Rakovszky-regény 17. századi fiktív önéletírása mindenfajta példázatosságtól mentesen, vállalt anakronizmussal ábrázolja a végső soron megismerhetőnek hitt régmúlt hétköznapjait.

A Márton-műhöz hasonlóan nagyon szoros rokonságot mutat a vizsgált Mészőly-művekkel a díszittség és elvontság szempontjából a *Sátántangó*, amely társadalomképében is kapcsolódik a pannon prózához. A Krasznahorkai-regény telepe, éppúgy, mint Irimiás besúgóhálózata és az azt irányító apparátus, bárhol lehetne Közép- vagy Kelet-Európában, az átverésként lelepleződő megváltásígéret pedig talán a térség vissza-visszatérő lelkes nekibuzdulásainak és sajnálatos kudarcainak is jelképe. A szempontjaink szerint stílusában a kései Mészőlytől távolabb elhelyezkedő, ám Krasznahorkaihoz hasonlóan szintén a kelet-európai mágikus realizmus egy lehetséges poétikáját kimunkáló *Sinistra körzet* leglátványosabban a személy- és helynevek kavalkádjával mutatja fel közép- és kelet-európai jellegét (török, román, magyar, szláv nevekkal), az átmenetiségek, metamorfózisok pedig csakúgy, mint a regényvilág elfojtó kiszámíthatatlansága, szintén a régió történetének és közérzetének tükréként, kollektív tudattalanjaként olvashatóak.⁶¹ Szintén ebbe a csoportba sorolható Darvasi László első regénye, a Mészőlynek ajánlott *A könnyemutatványosok legendája* is, amelynek mágikus realista poétikája a török hódoltság kori Közép-Európa egyszerre felszabadítóan és nyomasztóan zavaros világát keretezi, a pannon próza

⁶⁰ Vö. BENGI László, *Márton László* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2015), 192–215.

⁶¹ Szirák Pétert idézve, a *Sinistra körzet* intertextuális kapcsolataira figyelmes olvasat „a Mészőly-szövegek által implikált olvasói műveletek igen kiterjedt hasonlóságát” képes feltárni. SZIRÁK Péter, „A periféria poétikája? A Bodor-olvasás”, in SZIRÁK, *Folytonosság és változás: A nyolcvanas évek magyar elbeszélő prózája*, Alföld könyvek 2, 77–81 (Debrecen: Csokonai Kiadó, 1998), 79.

régiós szemléletének sajátos továbbírásaként.⁶² Mintha a mutatóványosok az öt részre szakadt Sutting ezredes volnának, akiknek szakadatlan vándorlása, illetve az általuk képviselt, a könnyek világépítő metaforájában kifejtett szomorúság tartja össze Európa keleti felét, Sztambultól Bécsig.

Azonban az említett szűkülő mozgás már az 1990-es évek végétől érezhető. Ekkortól ugyanis megszorodnak azok a művek, amelyek poétikájukban nem, de tartalmukban erősen megkérdőjelezzik a régiós szemlélet, a Közép-Európa-diskurzus létjogosultságát – habár ez az önironikus-szkeptikus szólam az 1980-as évek óta szerves része a Közép-Európa-diskurzusnak.

Végel Lászlónak már címében is beszédes kisregénye, *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* az absztrakt és önreflexív beszédmód túlzásig fokozásával hoz létre a különböző tanácskozásokról és a régiós gondolatról erősen ironikus szöveget, például azzal, ahogy a szavak következtelen nagybetűs írása üres szimbólumokká tágit egy-egy kifejezést („a Nagy Csalás, aminek Fedőneve Közép-Kelet-Európa”).⁶³ Ezekon a szimpóziumokon a Végel-szöveg sugallata szerint mindenki mellébeszél, saját magát heroizálja, vagy pénzre váltja és a nyugati trendekhez igazítja a térségről alkotott gondolatait. A regionális identitás is gunyoros színben, pusztán mint retorikai alakzat tűnik fel:

Ezért lett Közép-Kelet-Európa nyakunkon a kolonc, de most már mi sem tudunk mit kezdeni vele, csak cipeljük a Koloncot, és Semmizünk a Lakomákon, de aztán észbe kapott, csillapította magát, nem tesz semmit, összhangban van a Közép-Kelet-Európai Szellemmel, nem szabad mindig azt mondani, Közép-Kelet-Európa, mert akkor megsértődnek a finnyásabbak, [...] no mindegy, először azt mondja, hogy Közép-Kelet-Európa, másodszor azt, hogy Közép-Európa, aztán meg röviden: Posztszocializmus, Posztkommunizmus, ez ellen senki sem tiltakozhat, hiszen Közös Köpönyegből bújtunk ki mindahányan, viszont ezzel a kifejezéssel is csinján kell bánni, mert a megjelentek óriási többsége abban az időben is Hivatalos Lakomákon vett részt, Megnyitottak, Bezártak, Díjakat Osztogattak, Díjakat Vettek Át, Néha Évente Többet...⁶⁴

A szöveg egyik legizgalmasabb fogása ez a kettősség: úgy ironizál a diskurzuson, hogy maga sem képes kilépni belőle; sőt, még erre a jelenségre is reflektál, miközben éppen a kiüresedett reflexiókat teszi meg okként: „Minél többet kérdezősködtem,

⁶² „...ugyan nemzetekről még beszélhetünk, de – ezek szétszalazhatatlan keveredése folytán – szembeállítható vagy jól lehatárolható [...] nemzeti történelmekről, valamint ország(ok)ról már nem. Ez teremt lehetőséget arra, hogy *A könnymutatóványosok legendáját* – komolyan véve Mészöly Miklósnak szóló dedikációját – (a török kori) Közép-Európa regényeként olvassuk.” BENGÍ László, „A szomorúság (regényének) áradása”, *Alföld* 50, 11. sz. (1999): 86–100, 97.

⁶³ VÉGEL, *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma...*, 77.

⁶⁴ Uo., 42.

annál inkább belegabalyodtam egy nyelvbe, amely az égvilágon semmit sem jelentett.” (128.) Minderre erősen rímel a korábban már idézett Petri-vers: „Ugyanazt az irrálisan létező / műcsontot rájuk Vilniuszban, / Zágrábban, Budap- és Bukar- / est(b) en, sőt mikor csak tehetjük / (szimpozion, ösztöndíj, keményvalutára váltott filozófia, líra) / térségünkön kívüli fővárosokban, / mert nem tudunk mást tenni: / visszakérdőzzük, amit lenyelni se / tudunk, kiköpni se.”⁶⁵

Ennek megfelelően a nemzetek feletti (multietnikus, nemzetállamiság előtti vagy vágyott azutáni) és nemzeti (nemzetállami, országos, etnikai) nézőpont helyett az 1990-es évektől előtérbe kerültek a családtörténetek. Az évszázadokon át a polgárság helyzetéről és dilemmáiról tudósító műfaj, a családregegy kritikája a magyar irodalomban az 1970-es években jelentkezett először (Bereményi Géza: *Legendárium*, Nádas Péter: *Egy családregegy vége*, Lengyel Péter: *Cseréptörés*): a második világháború és a holokauszt olyan mértékben sértette fel – mindegyik társadalmi osztályban – a családok szövetét, amit a szocializmus felé igyekvő társadalomszervezés tovább zilált, hogy a műfaj kontinuitásra épülő lineáris időfelfogása, kauzális összefüggérendszerre tarthatatlanná vált. A többenzedéknyi történetet külső nézőpontból ábrázoló narráció helyét az énelbeszélő és közvetlen felmenői életeseményeinek kutatása váltotta fel, a „hivatalos” történelemmel szemben a „valóságosan” átélte történekekről való tudósítás igényével, az e két kategória megkülönböztetésére adott reflexiók pedig poétikai szervezőelvékké váltak.⁶⁶ A rendszerváltással aztán véglegesen megszűnt az allegorizálás – már addig is egyre gyengülő – kényszere,⁶⁷ és megnyílt a szabad beszéd lehetősége a 20. század magyar történelméről. A próza-irodalom ezt a lehetőséget a családtörténeti narratívákon keresztül váltotta be. Az ezredforduló környékén divatos kritikai megnevezés szerint az úgynevezett „aparegegyek” a múlttal való szembenézés munkái is voltak.⁶⁸ Kukorelly Endre *TündérVölgyének* egyik fő gondolati szála az apai örökség értékelése: a potenciálisan háborús bűnös horthysta tiszt és vele az egész úri-nagypolgári miliő egyszerre maga a kellemes ismerősség és a taszító érzéketlenség világa. A korszak másik, nagyobb hatású aparegegye, Esterházy Péter *Harmonia caelestise* nemcsak a családregegy műfajának megújításaként játszik kitüntetett szerepet az itt vázolt folyamatban, hanem mert mintha maga is e szűkülő folyamatot vinné színre. Az első könyv elvontabb nyelve-

⁶⁵ PETRI, „Egy szimpozion után”, 349–350.

⁶⁶ VÖ. HORVÁTH Csaba, „Apakönyv”, in Kovács Árpád, szerk., *A regény és a trópusok: Tanulmányok. A második veszprémi regénykollokvium*, 249–266 (Budapest: Argumentum–ELTE Orosz Irodalmi és Irodalomkutatási Doktori Program–PE Magyar Irodalomtudományi Tanszék, 2007), 250.

⁶⁷ Az allegorézis fokozatos eltűnéséhez lásd MÁRJÁNOVICS Diána, *Örökölt blende: Példázatos irodalom és a Mészöly-hagyaték* (Budapest: Kijarat Kiadó, 2022), 72–87.

⁶⁸ „A közelmúlt évtizedeinek magyar epikája tobzódott és tobzódik papákban és mamákban, ami [...] nem meglepő, ha ennek az időszaknak az óriási társadalmi-politikai változásaira gondolunk. Ilyenkor ugyanis a generációk egymáshoz való viszonya a szokásos (de vég nélkül variálható) képleten túlmenően számtalan egyéb jelentéssel telítődik.” ANGYALOSI Gergely, „Megmarad, széljeljön, meghal”, *Holmi* 16, 2. sz. (2004): 90–94, 91.

zete és szerkezete még a térségi hagyományozódásra tett általánosabb reflexiókba ágyazza a család történetét, míg a második rész a kitelepítés időszakának konkrétabb, korlátozottabb perspektívájú elbeszéléséből áll. A könyv az ezredforduló idejének prózapoétikai átrendeződése közben született – egyik értékét az adja, hogy sikeresen képes közvetíteni és egyesíteni a két megszólalásmódot. A *Javított kiadásban* pedig már csak romjaiban van jelen a családregegy mint műfaj, az apa jelentéseit a fiú kommentárjaival felváltva közlő regényszöveg közelebb áll naplóhoz vagy vallomáshoz; a regény világa a *Harmonia caelestis* több évszázadot átfogó időszerkezeténél jóval szűkebb, két-három évtizedet ölel fel.

A kétezres évektől témájukban és prózapoétikájukban a korábbiaktól eltérő szövegek kezdik meghatározni a magyar irodalom fősodrát, bár alighanem nemzetközi trendről beszélhetünk.⁶⁹ (Miközben a családtörténeti narratívák sem vesznek ki, folytatódik például Garaczi László *Lemur*-sorozata, megjelenik Németh Gábortól a *Zsidó vagy?* stb.) Az ezredforduló környéki regények a térségi és történelmi kontextust csaknem kizárólag az egyén – szükségképpen korlátozott, a jelenre és a konkrét világra irányuló, nem történelmi – nézőpontjából ábrázolják. Ezt a korlátozást erősíti a társadalmi perifériára szorult csoportok szerepeltetése, melyeknek gyakran a szövegek narrátora is része. Ennek eredményeként nem mutatkozik többé lehetőség tágabb idő- és térbeli reflexiók megtételére. A folyamat a 2010-es évektől erősödik fel igazán, ám már a 2010 előtti algyűjtemény szövegeiben is találhatunk efelé mutató példákat. Tar Sándor és Parti Nagy Lajos vizsgált művei, amelyek egyébként a két szerző életművén belül kanonikus szempontból kevésbé foglalnak el központi helyet (*Szürke galamb*, *A hullámozó Balaton*), például gondolatilag nem igazán rokoníthatók a Mészöly-prózával, hanem a 2010-es évektől felerősödő irányzat, a perifériairodalom előfutárainak tekinthetők.

Az ezredfordulótól és még erőteljesebben a 2010-es évektől a társadalmi kérdésfeltevések tehát az egyén szempontjából fogalmazódnak meg, háttérbe szorítva a térségi-közösségi jelleget. Másképp fogalmazva: a regények ironikus vagy parodisztikus módon sem törekszenek teljességre: a történet egy család vagy egyén története, nem a nemzeté vagy a régióé; hogy a család vagy az egyén története nagyobb közösségre vonatkozhatna vagy nagyobb közösség tapasztalatait sűrítene magába, a szövegekben nagyon közvetve merül fel. A politikai témák mellett/helyett pedig egyre gyakoribbak az egyéni identitásra vonatkozó kérdések, pontosabban, a közösség ügyei helyett az egyén identitása politizálódik át. A trauma fogalmának előretérése is jelzi, hogy a múlt kérdései individuális és nem közösségi nézőpontból tematizálódnak.⁷⁰ A 2010 utáni magyar prózai művek jóformán egyáltalán nem érdekeltek nemzeti vagy nemzetközi narratívákban, társadalmi-politikai vonatko-

⁶⁹ Vö. BALAJTHY, „Apokalipszis most”; TAKÁTS József, „Az inga visszaleng: Elbeszélő próza a kétezres években”, *Helikon* 59, 3. sz. (2018): 337–347.

⁷⁰ Vö. TAKÁCS Miklós, *Sebek és szavak: Traumakultúra, traumairodalom* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2018), 13–19. Az *oral history* fikcióba épülése kapcsán lásd BENEDEK Anna, „»Küldöm a hangomat,

zásaik és történelmi referenciáik nem vonatkoznak tágabb közösségekre. Általában még abban az esetben sem, amikor határon túli, hangsúlyozottan többnyelvű, multietnikus közösség életéről számolnak be, mint Tompa Andrea *Omertája* vagy Vida Gábor *Egy dadogás története* című memoárja, amelyekben az etnikumok egymás mellett élése hétköznapi problémaként vagy egyszerű adottságként jelenik meg, és inkább elválasztottságot (nyelvi, kulturális különbségeket), mintsem közös identitást jelöl, és a politikai elit e különbségekkel visszaélve, a társadalmi csoportokat egymás ellen kijátszva igyekszik saját hatalmát bebetonozni. Hasonlóan Péterfy Gergely *Kitömött barbár* című regényéhez, amely ugyan a Habsburg-birodalomban egymás mellett élő nemzetek közti kulturális kölcsönhatásokat mutatja be, e keveredésben inkább az idegenségtapasztalatot (a különféleképpen megélt „barbárságot”) teszi hangsúlyossá – nem beszélve a regényben érvényesített nemzetfogalomról, amely anakronisztikusnak hat a nemzetállamiság előtti idők leírásakor. Magyarról – vagy a történelmi Magyarországon élő nemzetiségűtől – eltérő etnikumú, nyelvű szereplők ábrázolása ritka, mint a fehér holló: a korpuszból egyedül Tóth Krisztina néhány novellájában fordul elő ilyen. (Ezen kívül Kun Árpád és Németh Gábor korpuszunkban nem szereplő regényei, Kiss Noémi novellái említhetők.) Értelmezésünkben ez a sajátosság szintén a művek társadalom- és politikaképében megfigyelhető szűkülő tendenciájára utal.

Az elbeszélői nézőpont egyéniesülése két további fejleménnyel áll összefüggésben. Az egyik az autofikciós műfajok térhódítása, a másik a társadalmi érzékenység poétikáinak előtérbe kerülése.

A 2010 utáni magyar próza talán legkitüntetettebb írásmódja vagy műfaja ugyanis az autofikció (önéletrajz, memoár, vallomás, napló).⁷¹ Visszamenőleg a *Harmonia caelestis*, a *TündérVölgy*, Garaczi Lemur-ciklusa és a *Zsidó vagy?* is autofikciós műként olvasható (még ha megkötésekkel is), sőt, Szabó Magda regényei is ide sorolhatók, Tandori Dezső kevésbé kanonizált 1970–80-as évekbeli prózája pedig *par excellence* posztmodern autofikció; a műfaj (vagy írásmód) kritikai és irodalomtudományi önállósulása a magyar prózában és irodalomtudományban mégis 2010 után történt meg. Olyan művekhez köthető ez a mozzanat, mint Bartók Imre *Jerikó épül*, Bereményi Géza *Magyar Copperfield*, Nádas Péter *Világló részletek*, Esterházy Péter *Hasnyálmirigynapló*, Vida Gábor *Egy dadogás története* című kötetei (vagy épp a korpuszban nem szereplő néhány mű, mint Kiss Tibor Noé *Inkognitója*, Tompa Andrea *Hazája*, Szilasi Lászlótól a *Luther kutyái* vagy Térey János *Boldogh-ház, Kétmalom utcája*).

messzire, hozzátok»: Mikrotörténet, szociográfia és *oral history* a kortárs prózában”, in DECZKI Sarolta és VÁSÁRI Melinda, szerk., *Reáliák: A magyar próza jelene, 198–207* (Budapest: Kijárat Kiadó, 2021).

⁷¹ Az „önéletrajz-kultúra” tágabb kontextusaihoz lásd GÁCS Anna, *A vágy, hogy meghatódjunk: Tanulmányok a kortárs önéletrajz-kultúráról* (Budapest: Magvető Kiadó, 2020).

Z. Varga Zoltán megállapítása szerint „az autofikciók sikere és poétikai hatása egyrészt a fiktív és a valós (referenciális, életrajzi) közötti határ átlépésével, ideiglenes felfüggesztésével vagy éppen a határ mibenlétére való rákérdezéssel áll összefüggésben, másrészt azzal a törekvéssel, hogy az önéletrajzi művek performatív dimenzióit részben felfüggesztve, részben megtartva, felerősítsék [...] azok figuratív és kognitív potenciálját.”⁷² Mindez annyival egészíthető ki, hogy a műfaj konjunktúrája megítélésünk szerint mediális, politikai és gazdasági (irodalompiaci) folyamatokkal is összefügg. Egyfelől a személyesség, a vallomásos közlés kitüntetett helye a közösségi médiában, illetve az ilyen megnyilvánulás mentessége mindenfajta felelősségrevonástól mintha a *confessio* iránti ösztönös készletést csatornázná be – itt és most nem értékelendő módon – saját profitorientált mediális rendszerébe. A pszichológiai diskurzus gyors ütemű popularizálódása szintén ebbe az irányba hat. Másrészt, ahogy a politika fókusza a jog, az újraelosztás, a konfliktusfeloldás, a szakszerű kormányzás tereiből átkerült az identitásra (s a kollektív identitás megítélésünk szerint igen kevésbé engedi meg a diverzifikációt, hanem tulajdonképpen felnagyított egyéni identitásként működik), olyannyira, hogy a 2010-es évek végére a magyarországi hivatásos politikai beszédmódban is az identitás témái váltak egyeduralkodóvá, nos, úgy kaptak az irodalomban is egyre nagyobb hangsúlyt az identitáskérdések. A traumafeldolgozással összekapcsolódva ez vált a személyes és közösségi múlt (vagy jelen) leírhatóságának anyanyelvévé. Az identitáskérdések ábrázolása nem szükségszerűen jár együtt politikai felhangokkal (noha általában legalább impliciten együtt jár velük), az identitás textuális munkával történő újraelalkotása, kimondása a leggyakrabban az egyéni és nem a kollektív tudat meg vágyak számára bír jelentőséggel, utóbbiak számára csak indirekt módon, amennyiben ezek a személyes történetek olykor a mindenkori hivatalos emlékezetpolitikával igyekeznek magukat szembeállítani.⁷³

A vizsgált 2010 utáni regények legtöbbszörében a személyesség és ezáltal a konkrét eseményvilágra korlátozódó nézőpont érvényesül. Az imént sorolt, evidensen személyes és első személyű memoárok nem említve, Szécsi Noémi *Egyformák vagytok* című regényének két elbeszélője felváltva mesél, magáról és egymásról is, a bravúros elbeszéléstechnika a két szereplő egy közösen töltött estéjének keretét alkalmilag kitágítva több évtizednyi eseménysort sűrít magába. A *Mágneshegy*, Mán-Várhegyi Réka regénye hasonlóan összetett narrációval él: központi történetszála személyhez

⁷² Z. VARGA Zoltán, „A vallomástól az autofikcióig: Performativitás az irodalmi ön(re)prezentáció hibrid formáiban”, *Korunk* 33, 11. sz. (2022): 66–74, 70–71.

⁷³ Az identitáspolitikai mozgalmak 1970-es évekbeli megjelenésükkor hangsúlyosan közösségi fókuszúak voltak, később terelődött a diskurzus az individualizáció irányába. Vö. KOVÁTS Eszter, „Identitáspolitika: túlkapas, vagy a dolog maga?” in SEBŐK Miklós és BÖCSKEI Balázs, szerk., *Itt van Amerika: Az amerikai politika hatása Magyarországon*, 325–338 (Budapest: Athenaeum Kiadó, 2019), 332–333. Az identitáspolitika kritikájához vö. továbbá FRANCIS FUKUYAMA, „Az identitáspolitika ellen: Az új tribalizmus és a demokrácia válsága”, ford. TILLMANN Ármin, *Replika* 123 (2021): 55–74.

kötött elbeszélő szemszögéből láttatja hőse életének egy szakaszát, azon keresztül pedig – a korpuszról adott tézist erősítő kivételként az egyéni történetet a közelmúlt társadalmának szférája felé tágítva – a nők felsőoktatásban betöltött helyzetére reflektál a rendszerváltás utáni Magyarországon. Tóth Krisztina *Pixel* kötetének novelláiban egy-egy személy dilemmái, gyakran testi és identitásproblémái állnak a középpontban, amin keresztül a szövegek szintén tágabb közösség képviselőjére vállalkozhatnak, azonban ez a közösség ekkor sem a közös térségi, történelmi és kulturális meghatározottság, hanem egyéni tapasztalatok vagy identitások mentén szerveződik (vagyis a szövegek éppen azt mutatják fel, mennyire problémás homogen, személyes tapasztalatokat zárójelező csoportként leírni e közösségeket).

A történelmi regények a műfaj sajátosságai okán nem autofikciók, de ezekben is a személyesség és az individuális perspektíva az uralkodó. Az *Omertá*ban négy énelbeszélő sorsát követhetjük, a politikai berendezkedés és a társadalmi változások „alulnézetből” kerülnek bemutatásra. Zoltán Gábor *Orgiája*, habár auktoriális narrációt működtet, szintén az egyén szemszögéből láttatja, igen szenttelenül, a nyilasuralom traumatikus történelmi témáját. Péterfy Gergely *Kitömött barbár* című regénye a kultikus irodalomtörténeti alak élete mellékszereplőjének visszaemlékezésékként viszi színre Kazinczy és Angelo Soliman barátságát, az elbeszélő, Sophie ennek szövegszerű újrateremtése révén igyekszik saját identitását stabilizálni, így kerülnek elő testi változásaira, világnézeti alakulására adott reflexiói is.

Az évtized prózapoétikáinak másik, az autofikcióhoz mérhető elterjedtségnek és népszerűségnek örvendő iránya a perifériairodalom (vagy deprivációs irodalom)⁷⁴ gyűjtőfogalmával jelölhető, ha szűkösnak vagy leegyszerűsítőnek érezzük a kritika „szegénységirodalom” terminusát.⁷⁵ Ezekben a szövegekben az egyéni nézőpontok szűkösége és az ábrázolt világok sivársága politikai aspirációkat hordoz, tehát az irodalmi szociográfiai hagyománynak nem az auktoriális (Nagy Lajos: *Kiskunhalom*), hanem az önéletrajzi-vallomásos irányához kapcsolódnak (Illyés Gyula: *Puszták népe*, Móricz Zsigmond: *Árvácska*).⁷⁶ A társadalom perifériája iránti erősödő érdeklődés a magyarországi életkörülményeknek, mobilitási lehetőségeknek és a társadalmi osztályok vagyoni helyzetének 2010 után rohamosan növekvő egyenlőtlenségére irányuló fokozott figyelemmel, valamint a professzionális politika szférájában az ezek leküzdését célzó mozgalmak sorozatos kudarcaival magyarázható.

⁷⁴ SERES Lili Hanna, „A »marginal man« és a »rés« narratív és motivikus nyomai Borbély Szilárd *Nincstelének* című regényében”, in LUDMÁN és RADNAI, „*A rejtelem volt az íróága...*”, 197–208, 197.

⁷⁵ Az irányzat történeti kontextusához lásd MARGÓCSY István, „A szegénység a magyar irodalomban: Tárgytörténeti vázlat”, *2000* 27, 11. sz. (2015): 51–59.

⁷⁶ A szociográfiákról vö. NÉMEDI Dénes, *A népi szociográfia: 1930–1938* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1985), a *Kiskunhalom*ról: 64–65; PAPP István, *A magyar népi mozgalom története: 1920–1990* (Budapest: Jaffa Kiadó, 2012), 91–124.

Barnás Ferenc és Borbély Szilárd vizsgált munkáiban hasonlóképpen egyéni perspektívában merül fel a szegénység, kiszolgáltatottság problémaköre, érdekes módon az autofikció írásmódjával is összekapcsolódva. Szvoren Edina *Pertu* kötetének elbeszéléseiben majdnem mindig a perifériára sodródott egyéni életek és családok szerepelnek, a rajtuk kívüli, nagyobb közösségre történő utalások nélkül. Utóbbi példák esetében az egyénre vagy családra szűkített nézőpontnak atmoszférateremtő jelentősége van, ami a művek politikai jelentésképzésének az alapja.

Ezek az individualizált megközelítések nem engedik meg az általánosítást olyan módon, ahogyan azt a mészőlyi pannon próza tette. Míg a pannon próza esetében – Szolláth Dávid megállapítását idézve – „az elbeszélés nem a múltat ábrázolja, hanem a múlthoz való viszonyulást értelmezi”,⁷⁷ addig a Mészőly utáni prózában a múlt ábrázolásának igénye gyakrabban kerül a fókuszba, ezzel párhuzamosan a múlt megismerhetőségébe vetett bizalom felerősödik, és a nyelv kifejezőképességére vonatkozó – az 1980–90-es évek korszakában mindenki által osztott – szépszis és folyamatos reflexió háttérbe szorul.

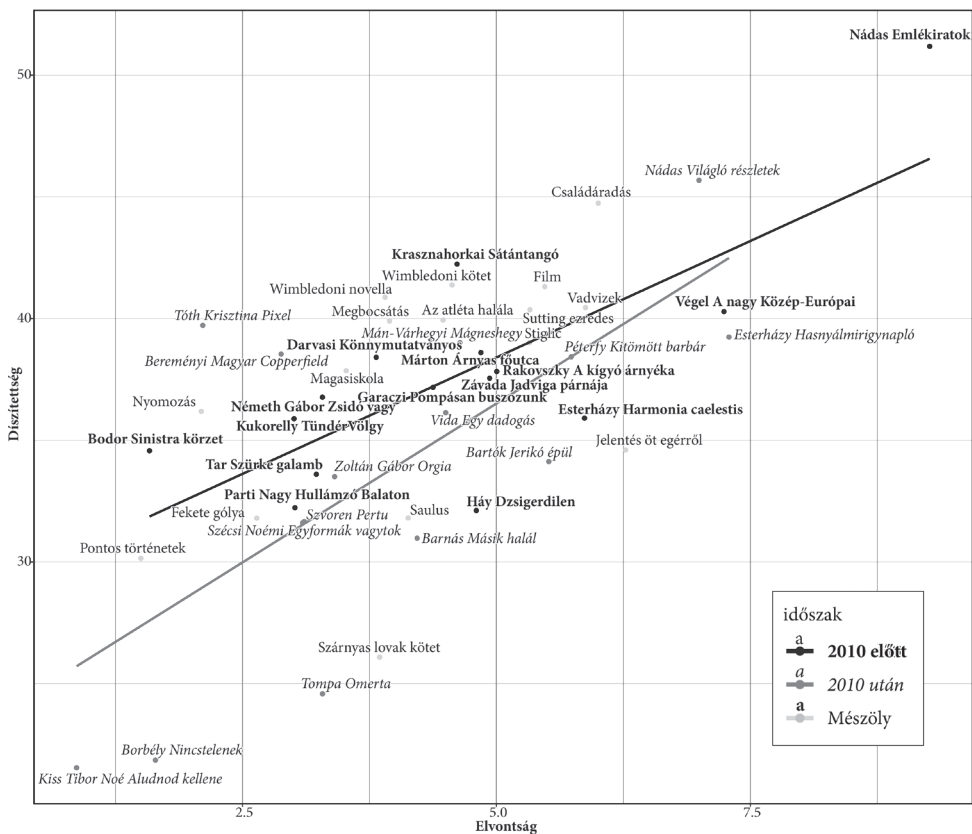
Ez a változás – összefüggésben a tartalmi és narratológiai változásokkal – a szövegek stílusán is tetten érhető. A teljes korpuszt vizsgálva azt láthatjuk, hogy míg a 2010 előtti magyar próza inkább a Mészőly kései (és legkorábbi⁷⁸) munkáit jellemző elvont és díszített beszédmódot részesíti előnyben, addig 2010 után a kifejezetten visszafogott, általánosításokat kevésbé megengedő nyelv az uralkodó. Vagyis a kérdésre, hogy hogyan lehet a szegénységet irodalmi eszközökkel ábrázolni, az évtized nagy hatású szövegeinek válasza: szegényesen.⁷⁹ Másképp mondva: a periféairodalom politikai célkitűzései nyelvi-poétikai választásokká alakultak. A 3. ábrán látható, hogy Borbély Szilárd, Kiss Tibor Noé és Tompa Andrea szövegei mindkét szempontból kiugróan alacsony értéket vesznek fel; a periféairodalom talán leghatásosabb, irodalomtörténeti viszonylatban is meghatározó darabjai ezek, vagyis a tematikus változás akkor a legsikerültebb, ha prózapoétikai váltással jár együtt. (Ezt előlegezi egyébként a *Sinistra körzet* is, amelynek antropológiai szemléletét visszafogott stílusa is közvetíti – ennyiben pedig a mészőlyi pannon próza poétikájával való szakításként is értelmezhető; vagy másképp mondva, e regény felől létesíthető kapcsolat a két paradigma között.) Péterfy Gergely – a korszak átlagához képest díszített és elvont – regénye például csak témájában fókuszál az identitás, a testiség és ezekkel összefüggésben a nyelv kérdéseire, ám nyelvében nem mindig tud

⁷⁷ SZOLLÁTH, *Mészőly Miklós*, 484.

⁷⁸ Ez veti fel annak a lehetőségét, hogy valójában az irodalmi nyelv ciklikus változásával van dolgunk: eszerint a második világháború előtti, és részben az azt követő prózanyelv (legalábbis elvontság és díszítettség tekintetében) a 70-es évektől az ezredfordulóig tartó időszakban tér vissza, míg a kétezres évek inkább az 1950–60-as évek konkrét-tárgyas stílusával rokonítható.

⁷⁹ KÁLI Anita, „A szociografikus irodalom értelmezési problémái”, in DECZKI és VÁSÁRI, *Redliák...*, 113–122.

az általa megfogalmazott kívánalmaknak megfelelni.⁸⁰ Ahogy fentebb említettük, ezt a nem megfelelést tematizálja Végel László esszé(kis)regénye is, amely nem véletlenül került a 3. ábra grafikonjának jobb felső részére. Itt, vagyis a kései Mészöly-szövegekhez közelebb egyébként csak olyan szerzők szövegei találhatók, akiknek irodalmi indulása jócskán az ezredforduló előttre tehető, és akiknek művei nem érintkeznek a perifériairodalommal (Nádas Péter, Esterházy Péter).⁸¹

3. ábra. 2010 előtt és 2010 után megjelent művek és Mészöly Miklós vizsgált szövegeinek elhelyezkedése az elvontság és a díszítettség tengelyein

⁸⁰ Vö. KÁROLYI Csaba et al., „ÉS-kvartett Péterfy Gergely *Kitömött barbár* című regényéről”, *Élet és Irodalom* 57, 45. sz. (2014): 20–21.

⁸¹ Érdekes még rámutatni azokra a szövegekre is, amelyek a tendenciáktól eltérő pozíciót vesznek fel az ábrán: ilyen például Bartók Imrénének a korszakhoz képest reflektív, absztrakt, de nem kifejezetten díszített prózanyelve, vagy másik oldalról Tóth Krisztina novelláinak határozottan konkrét, de díszített előadásmódja.

Az ábrán az adatpontokra az egyes csoportok szerint illesztett lineáris regressziós egyenesek is érzékelteik a vázolt stílustörténeti folyamatokat. Egyrészt kirajzolódik a pozitív korreláció a két érték között, vagyis azt mondhatjuk, hogy minél inkább díszített egy szöveg, annál inkább elvont is – ami már önmagában figyelemre méltó stílári összefüggés. Másrészt az is látható, hogy a magyar próza mintaadó műveinek nyelvére egyre inkább a konkrétság és a dísztelenség lesz jellemző,⁸² ami szerintünk összefügg a művek ideológiai rétegének változásaival, vagyis a közép-európai régiós szemlélet eltűnésével, az egyéni identitáskérdések felerősödésével és a korlátozott reflexiós képességű narrátorok növekvő alkalmazásával. Említhetők gazdasági okok is: a regények eladhatósága, fordíthatósága is hasonló irányba terelheti a regény-poétikákat. Emellett a különböző poétikák egymás mellett élését szemlélteti, hogy az egyenesek egyre inkább egy pontba tartanak, azaz a díszített és elvont beszédmód hasonló módon van jelen a vizsgált korszakokban, míg a konkrét stílus nagyobb szórást mutat.

Az elbeszélői nézőpontokat vizsgálva is szűkülő tendencia mutatkozik. A 2010 előtti korpusz tizenöt művéből kilenc használ kizárólagosan egyes szám első személyű narrátort, két műben váltakozik az első és a harmadik személy (a *Harmonia caelestis*ben és *A hullámzó Balaton* novelláiban), és négyben működik harmadik személyű narráció. A 2010 utáni szövegek közül tíz szerepeltet egyes szám első személyű elbeszélést, kettőben váltakozik az első és a harmadik személy (a *Mágneshegy*ben és *Pertu* novelláiban; utóbbiak nagy részében első személyű az elbeszélő), és három műben van harmadik személyű elbeszélés. Azaz ha kis mértékben is, de a külső-auktoriális narráció felől a belső-individuális narráció felé történő elmozdulás játszódik le a vizsgált időszakban.

5. Miért van ez így? Kitekintés

Az imént leírt irodalomtörténeti folyamat – „irodalmon kívüli”, ha volna ilyen – lehetséges magyarázatait keresve és tanulságait továbbgondolva talán meglepőnek tűnhet, hogy a 2000-es évektől kezdődően az irodalmi művek kevésbé gondolkodnak térségi összefüggésekben. Hiszen a rendszerváltás utáni időszakot és főként az Európai Unióhoz történő csatlakozást „a határok lebontásának” metaforájával a nemzeti keretek meghaladásaként (volt) szokás értékelni. Az egykori „keleti blokk” csatlakozása az euroatlanti gazdasági, katonai és politikai szövetségi rendszerekhez azonban rövid úton elvezetett az előre kevesek által látott, ma már kétségbevonhatatlan kitettségekhez, a félperifériás helyzetek csaldódást keltő stabilizálódásához. A hegemon (legnagyobb részben angolszász) hatalmak populáris kultúrájának hatása olyan elsöprő, hogy a magyar kultúra egészének igen kevés kapcsolata van akár

⁸² Fontos ugyanakkor, hogy a rendelkezésre álló adat alapján statisztikailag nincs szignifikáns különbség a 2010 előtt és után írt művek között. Ezt az adathalmaz kis mérete okozhatja, valamint, hogy mindkét korszakban egyaránt találhatók nagy értékeket felvevő regények.

szűkebb (közép-európai), akár tágabb (európai) környezetével. A nemzetállamok és az etnikumok határai mentális és virtuális határokként ugyan, de erősebben állnak, mint a rendszerváltás előtt és közvetlenül utána. Megkockáztatható a kijelentés: a magyar kultúra magába zártabban működik, mint korábban; kevesebb eleven kapcsolata van a régiós országok kultúrájával, noha minden korábbinál több lehetősége lenne kapcsolatokat teremteni – miközben egyre többen beszélnek idegen nyelveket, tömegek dolgoznak nyugat-európai országokban, és az internet elterjedésével minden korábbinál könnyebben elérhetők nem magyar nyelvű tartalmak az ország határain belül is. A kulturális transferek azonban nem a régióon belül, többirányúan mennek végbe (mint számos korábbi kezdeményezésben), hanem a régió országai és az angolszász kultúrák között. Erősíti ezt a paradoxont, hogy a humán és társadalomtudományokban a régiós, illetve európai perspektíva továbbra is jelen van, és éppen ez az időszak hozta el például a regionális tudományok és a közép-európai komparatiztikai kutatások fellendülését is. A kulturális termelést, a tudomány világot és a széles néprétegeket (vagyis a két előbbi szféra potenciális közönségét) azonban mélyebb árkok választják el egymástól, mint valaha, ami szintén mediális és politikai okokkal magyarázható és korántsem magyar sajátosság.

A Közép-Európa-gondolat, láttuk, mindig olyankor került előtérbe, amikor külső politikai, gazdasági okokból lehetőség nyílt a régió jövőjét újratervezni. Ilyen időszak a rendszerváltás kora óta nem volt. A térség országai nem egymáshoz fűződő viszonyokat teszik reflexió tárgyává, hanem saját viszonyukat a nyugati szövetségi rendszerekhez, ez azonban nem alkalmas kollektív regionális identitás megképzésére. Magyarországon ez a jelenség véleményünk szerint a kultúraközi párbeszéd felerősödése helyett az irodalmi kultúra befelé fordulásához vezetett.

Ám lehet, hogy mindez nem is elsősorban a prózairodalom sajátja, amely csupán színre viszi a képzelőerejét veszített, magára maradt egyének életét.